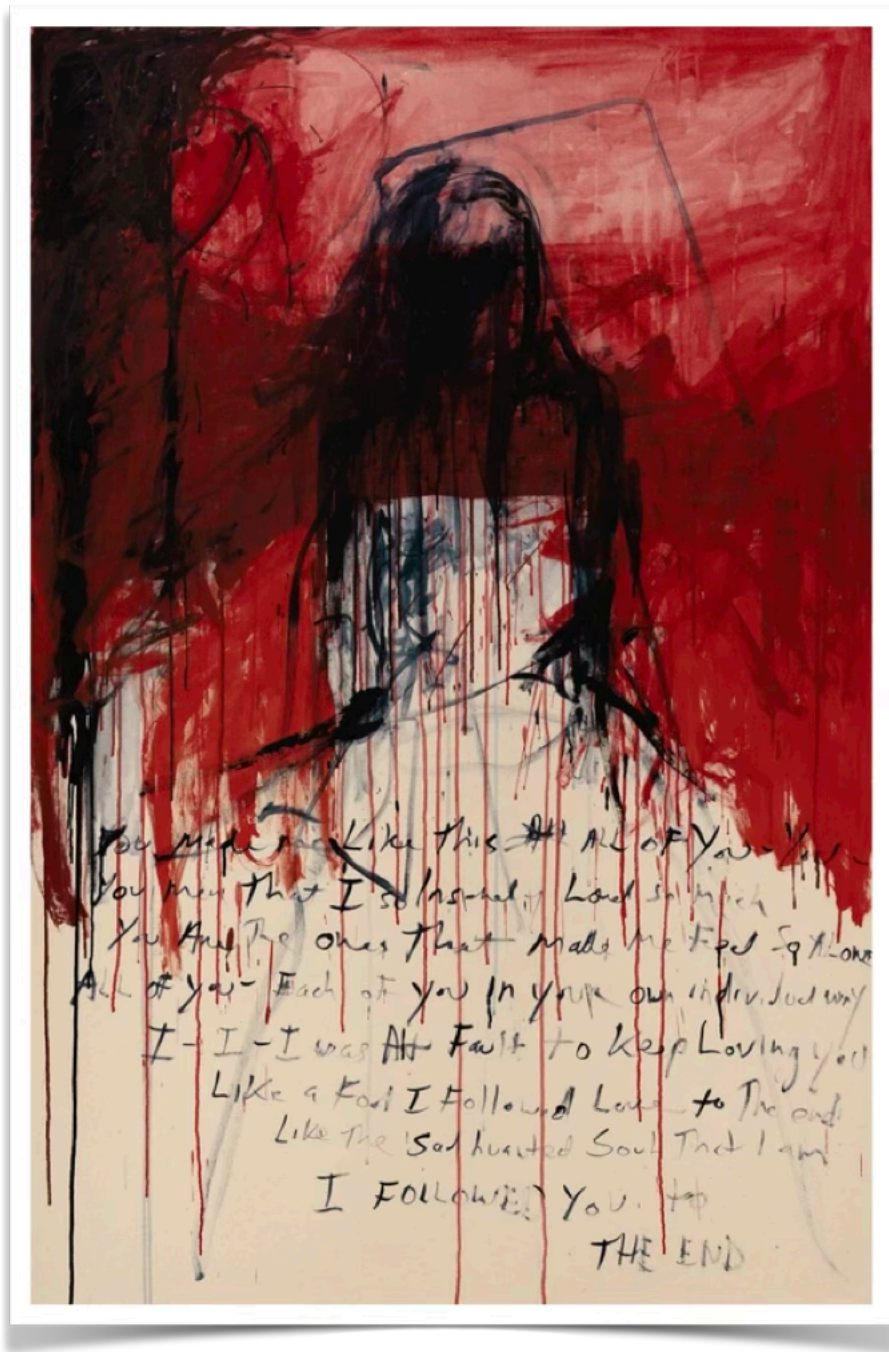

Rebelse vrouwen
In de kunst

Tracey Emin, I followed you to the end

Judith Olie
Examenjaar Vrije Academie Nunspeet
2025

Inleiding

Toen ik als 16 jarige op het HBO tijdens een les hoorde over rolpatronen, ging ik woest verhaal halen bij mijn ouders. Hoe was het mogelijk dat zij mij zo hadden opgevoed? Waarom leerde ik schoonmaken en mijn broer niet? Hoezo kreeg ik de poppen en geen technisch lego? Hoezo moest mijn moeder het huishouden doen en altijd koken? Mijn ouders keken lichtelijk verbaasd en geamuseerd naar mijn verontwaardiging en mijn vader stamelde dat je toch beiden deed waar je goed in was. Ik antwoordde: "Wat?! Waar je goed in bent? Jemig pap, ik heb jou nog nooit de wc zien schoonmaken! Daar hoeft je niet goed in te zijn! Het is gewoon goor werk dat je aan mam overlaat." Mijn verontwaardiging was groot, enorm, zoals dat kan zijn wanneer je jong en onbevungen bent en je opeens beseft welke ongelijkheden er zijn in de wereld.

Maar de verontwaardiging stopte niet, mijn verbazing over de verschillen bleef. Groeide eigenlijk met ieder nieuw voorbeeld. Ongelijke lonen (nog steeds), ongelijkheid wanneer het gaat over medische zorg, ongelijkheid wanneer het gaat over ziekmeldingen, zorgverlof, kansen in onze wereld. De subtiele opmerkingen die je terug in het rolpatroon duwen. Een klein voorbeeld was toen onze dochter werd geboren. Tegen mij werd gezegd: "Wat?! werk je 4 dagen?! Maar je hebt toch een kind?" en tegen Remco werd gevraagd of hij weer een 'fijne papadag' had. Gedurende de jaren zijn er zeker momenten geweest waarin er bewustzijn kwam, zoals bij de #metoo waarin het opeens niet normaal werd gevonden dat 1 op de 4 vrouwen slechte ervaringen heeft gehad op gebied van seksueel geweld.

Dat er in de medische wereld het besef is dat een vrouw geen kleine man is en er wellicht toch gekeken moet worden naar bijvoorbeeld andere doseringen van medicatie. En zoals er tegenwoordig iets meer maatschappelijke verontwaardiging ontstaat dat er iedere 8 dagen in Nederland een vrouw wordt vermoord door haar (ex)partner. Het zijn maar een paar voorbeelden.

Maar toch, het is niet genoeg verontwaardiging om een kleine revolutie te ontketenen die werkelijk verandering brengt.

Als meisje van 16 en later als volwassene moest ik zoeken naar rolmodellen. Het waren er niet zo veel die bekend werden of die voldoende aandacht kregen. De wereld houdt van sterke mannen. De wereld houdt niet van sterke vrouwen.

In deel 1 van deze scriptie ga ik op zoek naar de vrouwelijke rebellen. Ik ga op zoek naar de sterke vrouwen en ik geef ze een podium. Waarom zijn ze zo moeilijk te vinden? Waar zitten ze verstopt? En hoe kunnen we ze in het voetlicht zetten?

Om enigszins te kaderen geef ik eerst een korte samenvatting van de rechten van vrouwen in de geschiedenis. Vervolgens richt ik in hoofdstuk twee mijn pijlen op de muzen. In hoofdstuk drie komen rebelse vrouwen in de kunst aan bod. Ik eindig deze scriptie in deel 2 met mijn eigen ontwikkeling als kunstenaar en het proces van mijn examenwerkwerkstuk; een hommage aan de rebelse vrouw.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Deel 1	6
1. De positie van de vrouw door de eeuwen heen	7
De Tijd van Jagers en boeren (tot 3000 voor Chr).....	8
De Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v Chr-500 na Chr).....	9
De Tijd Steden en Staten (1000-1500).....	11
De Tijd van Ontdekkers en Hervormers (1500-1600).....	13
De Tijd van Regenten en Vorsten (1600-1700)	15
De Tijd van Pruiken en Revoluties (1700-1800).....	16
De Tijd van Burgers en Stoommachines (1800-1900)	17
De tijd van Wereldoorlogen (1900-1950).....	19
De tijd van Televisie en Computers (1950-heden).....	21
Conclusie.....	24
2. Vrouwen als muze	25
Prehistorische Kunst (tot 800 v Chr).....	26
Grieks-Romeinse kunst (800 v Chr-1000 na Chr).....	27
Romaanse kunst (1000-1200).....	30
Gotiek (1150-1400).....	32
Renaissance (1350-1600).....	33
Barok (1600-1700).....	35
Rococo (1700-1750)	36
(Neo)Classicisme (1750-1850).....	37
Romantiek (1780-1880).....	38
Realisme (1830-1870).....	39
Impressionisme (1860-1890).....	40
Post-Impressionisme (1884-1904).....	41
Moderne Kunst (1890-1970)	42
Post-Moderne Kunst (1970-heden).....	44
Conclusie.....	46
3. Rebelse vrouwen (in de kunst)	48
Beperkingen.....	49
Inventiviteit	51

<i>De kunstacademies</i>	53
<i>Dubbele moraal</i>	55
<i>Conclusie</i>	58
Conclusie Deel 1: Rebelse vrouwen in de kunst	59
Deel 2	60
Mijn eigen ontwikkeling in de kunst	61
<i>Mijn afstudeerwerk</i>	65
<i>Het middenstuk</i>	66
<i>De Portretten</i>	68
<i>De werkwijze</i>	70
<i>Tot slot</i>	72
Bronvermelding	73
Bijlagen	79
<i>De lijst met 111 vrouwen</i>	79

Deel 1

Rebelse vrouwen in de kunst

Hilma af Klint, Altaarstuk 1, 1915

1. De positie van de vrouw door de eeuwen heen

Een goede vrouw is zorgzaam, gehoorzaam, lief, bescheiden, baart kinderen en zorgt voor haar echtgenoot. Een goede vrouw zet haar eigen behoeften aan de kant en dient de ander. Vanaf de Griekse Oudheid tot aan de Twintigste Eeuw is dit de gangbare gedachte geweest en het rechtssysteem werd op deze wijze ingericht. Op welke wijze is de positie van de vrouw tot stand gekomen? En wat gebeurde er met rebelse vrouwen die zich niet wilden voegen naar deze gangbare normen? In dit hoofdstuk worden per (geschiedenis)tijdvak de positie van de vrouw in het westen summier uiteengezet. Het dient als basis om het volgende hoofdstuk in het licht van de geschiedenis te kunnen begrijpen.

It's nice to have a girl around the house.

Though she was a tiger lady, our hero didn't have to fire a shot to floor her. After she look at his Mr. Leggs slacks, she was ready to have him walk all over her. That noble styling sure clothes the savage heart! If you'd like your own doll to

kill carpeting, hunt up a pair of these he-man Mr. Leggs slacks. Such as our new automatic wash wear blend of 65% "Dacron"™ and 35% rayon—incomparably wrinkle resistant. About \$12.95 at plush-carpeted stores.

Dacron for Fall

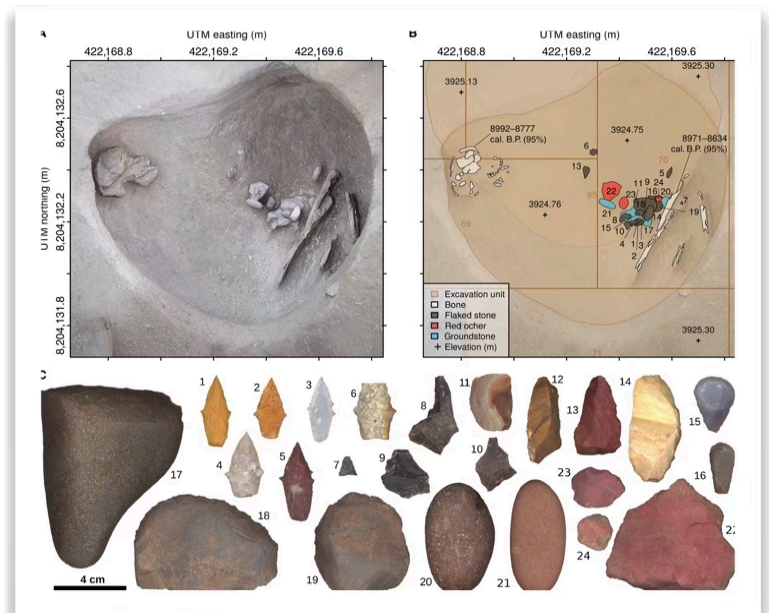
Get yourself a new pair of **Mr. Leggs**

Patented 4/24/60 © 1960 American of the Americas, New York 10, N. Y.

Reclame 1960

De Tijd van Jagers en boeren (tot 3000 voor Chr)

Lang werd gedacht dat de taakverdeling strikt was; mannen jagen, vrouwen verzamelen en zorgen voor de kinderen. De realiteit is echter dat de archeologie voornamelijk een mannenbolwerk was, waarin de positie van de vrouwen in de geschiedenis weinig aandacht kreeg. Met de komst van vrouwelijke archeologen is er meer aandacht gekomen voor de vrouwelijke oermens en blijkt de positie van de seksen gelijkwaardiger dan eerder gedacht. Zowel vrouwen als mannen waren van wezenlijk belang voor het voortbestaan van de nomadische groepen. (Pegtel, 2019) Dat wil zeggen dat vrouwen niet alleen jaagden, maar mannen ook voor de kinderen zorgden. In het huidige Peru is er onderzoek gedaan naar graven die deel uitmaken van Wilamaya Patjxa. Een aantal graven van vrouwen bevatten typisch jachtgerei; speerpunten, schrapers, messen etc. (Haas, 2020)

Opgravingen vrouw met jagersvoorwerpen Wilamaya Patjxa

Hoewel dat niet per definitie bewijst dat vrouwen jagers waren, is het wel opmerkelijk dat zowel mannen als vrouwen dezelfde eer werd bewezen tijdens de begrafenissen en er weinig verschil is op te merken in de voorwerpen die zijn meegegeven in de eeuwig rustplaats. (Eskens, 2023)

Pas vlak voor de tijd van de eerste nederzettingen is te zien dat vrouwen andere voorwerpen in de graven kregen dan mannen. (Plaetsen, 2002)

Toen de landbouw werd uitgevonden en het bezit een feit werd, begon ook het machtsverschil en de daarmee gepaard gaande ongelijkheid. Het huis, het land en het voedsel moest worden verdedigd. Het was niet meer noodzakelijk om in grote groepen door het land te reizen en daarbij gebruik te maken van ieders talenten, maar er werd geleefd in klein familieverband; vader, moeder en kinderen. De mannen namen de meer fysieke taken op zich in de landbouw en de verdediging en vrouwen namen de zorg voor het huis en de kinderen. De eerste taakverdeling op basis van gender was geboren (Buijs, 2021)

Rotstekeningen Algerije

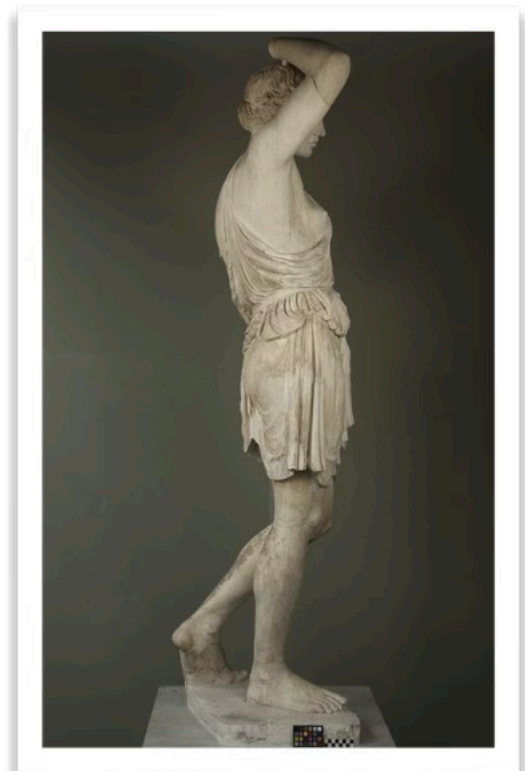
De Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v Chr-500 na Chr)

In het oude Griekenland stonden de vrouwen altijd onder de voogdij van een man, de vader, de echtgenoot of een broer. Vrouwen werden gezien als seksuele wezens die betuigd dienden te worden en alleen op de wereld waren om meer burgers op de wereld te zetten. De vrouwelijke biologie vormde de basis van de indeling en de daarmee gepaard gaande verwachtingen van vrouwen; de jonge niet-huwbare maagd, de huwbare maagd, de seksueel actieve vrouw en moeder en de niet langer vruchtbare vrouw.

De maagdelijkheid van de meisjes moest zo lang mogelijk verdedigd worden en vandaar dat zij onder voogdij stonden en nergens heen mochten zonder de toestemming van de voogd. Het hoogste doel van de vrouw was om voor (mannelijke) nakomelingen te zorgen en zij waren voornamelijk aan huis gebonden. De vrouw had geen bezittingen, deze gingen automatisch over naar haar voogd. De vrouw was bezit en kon zelfs de kans lopen om oorlogsbuit te worden in deze gewelddadige tijden van oorlogen. Alleen in Sparta hadden de vrouwen het wat beter en werden ze meer geacht omdat ze nieuwe soldaten konden baren. Vrouwen hadden daar meer invloed, geld en soms zelfs een stuk land. (isgeschiedenis, 2024)

De Amazones vormden een uitzondering op dit patriarchaat. Het verhaal gaat dat de stam van de Amazones uit louter vrouwen bestond en dat mannen uit naburige dorpen fungeerden als donor voor kinderen. Werd er een meisje geboren, dan werd ze opgenomen in de stam. Als het een jongen was, werd deze naar de biologische vader gestuurd of verstoten uit de stam. De naam Amazone stamt af van het Griekse woord a-mazos, wat zonder borst betekent. Er werd beweerd dat de Amazones een borst afsneden zodat zij beter konden boogschieten. (Wikipedia, 2024)

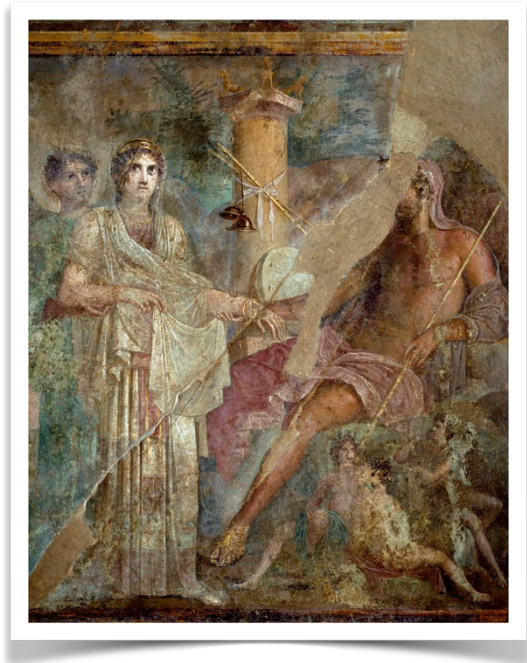
Een andere bewering is dat de naam Amazone komt van de godin Artemis en van het woord 'mazza' wat maan betekent. Dit zou tevens de maanvormige wapens kunnen verklaren van de Amazones. De mythische Amazones werden gevreesd om hun krijgshaftige optredens en in de Ilias van Homerus worden ze twee keer benoemd als 'gelijk aan mannen'. (historisch nieuwblad, 2024)

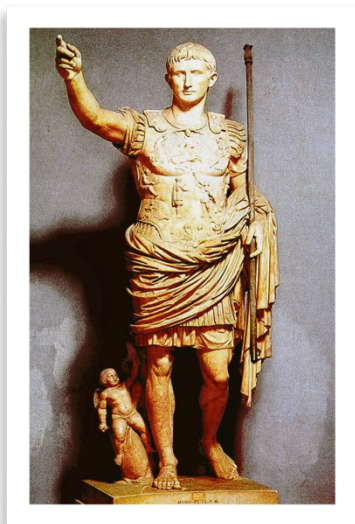
De gewonde amazone, Carlsberg

De Romeinse vrouwen hadden, in verhouding tot andere vrouwen in de oudheid, meer vrijheden. De rijkere vrouwen konden thuis onderwijs volgen middels een huisslaaf waardoor ze geschoold werden. De vrouw stond weliswaar onder toezicht van haar vader of haar echtgenoot, maar kon tijdens haar huwelijk kiezen voor huwelijkse voorwaarden.

Deze huwelijkse voorwaarden waren gericht op haar familieschap; ze kon er voor kiezen om tot haar vaders familie te blijven behoren en niet tot haar mans familie waar de man aan het hoofd stond. Wanneer haar vader dan overleed, was ze als het ware een vrij burger en kon ze over zichzelf beschikken.

fresco Pompeï, huwelijk Zeus en Hera

Keizer Augustus, ca 20 na Chr.

Niet alle Romeinen vonden deze zelfstandige vrouwen een fijne ontwikkeling. Sommigen besloten niet meer met een Romeinse vrouw te trouwen maar om bijvoorbeeld een slaaf te huwen, opdat deze zou blijven gehoorzamen aan haar man.

Er werden minder huwelijken gesloten en dus ook minder Romeinse wettige burgers geboren en dat vond de paternalistische Romeinse samenleving een slechte zaak. Er werden nieuwe wetten uitgevaardigd, waarbij bijvoorbeeld de wetten van Augustus de vrouwen weer een beetje in het gareel kregen. De wetten bepaalden dat alle huwbare mensen getrouwd moesten zijn. Pas wanneer de vrouw drie kinderen had gebaard, kreeg ze een deel van de zelfstandigheid terug. (Galen, 2017)

De Tijd Steden en Staten (1000-1500)

In de vroege middeleeuwen waren vrouwen weliswaar onder het gezag van vader of echtgenoot, maar hadden ze ook een werkzaam leven. Vrouwen werkten mee met hun partner in de handel, op het land, in ambacht en zelfs bij gildes konden zij werkzaam zijn (hoewel ze geen lid konden worden). In feite waren de vrouwen economisch partner en moest het hele gezin meewerken om in het inkomen te voorzien. Wanneer de man overleed, mocht de vrouw zelfstandig de handel overnemen. De zorg voor kinderen en huishouden waren echter nog steeds het domein van de vrouw.

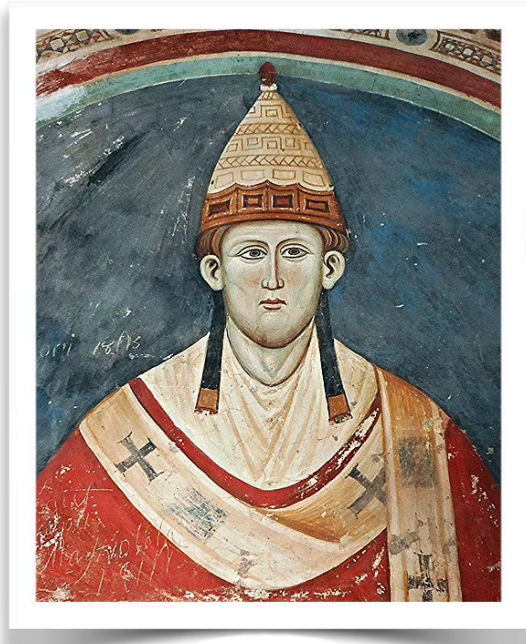
Portret Margriet van Ruuslede en haar man, samen runden ze een wisselkantoor in Antwerpen waarvan Margriet het dagelijks bestuur voor haar rekening nam.

viering hof koning Arthur, Bibliotheque National France

Ook de adellijke vrouwen hadden zekere vrijheden. Wanneer man lief op pad was, mocht zij rechtspreken en voor het landgoed zorgen (soms met kuisheidsgordel wanneer de man langere tijd weg bleef). Wel werden adellijke vrouwen soms al op zeer jonge leeftijd uitgehuwelijkt om zo het familiefortuin veilig te stellen. De twee aan elkaar beloofde kinderen groeiden met elkaar op en konden al op zeer jonge leeftijd gedwongen zijn te trouwen. (Roselaar & Araceli)

De invloed van de kerk werd steviger en hierin werden de genderrollen nog meer vastgelegd. De vrouw was zondig (naar het verhaal van Eva) en de man moest bedacht zijn op haar zondige aard en verleidingskunsten.

Paus Innocentius III

Een status zoals Maria zou geen enkele vrouw kunnen bereiken, maar moest zij wel naar streven. Wel werd de vrouw door het kerkelijk recht enigszins beschermd, wanneer zij weduwe was mocht zij bijvoorbeeld als zelfstandige burger verder en stond ze onder toezicht van de koning. (wikibooks, 2024)

Tijdens het Vierde Lateraans Concilie, in 1215, werd besloten dat het huwelijk voortaan een heilig sacrament zou zijn en niet alleen meer een contract tussen man en vrouw. Alleen ontrouw of het niet consumeren van het huwelijk waren gronden om het huwelijk te mogen verbreken. Tijdens het concilie in Florence van 1439 werden de regels nog verder aangescherpt en was ook ontrouw geen reden meer voor

echtscheiding. (Bromström & Abildgaard, 2024)

Er waren een aantal manieren waarop de vrouwen konden voorkomen dat ze echtgenote werden. Bijvoorbeeld door het klooster in te gaan als non, waarbij ze al haar bezittingen afstond en de gelofte van kuisheid deed. Of als begijn, door in een begijnenhof te wonen. Een begijnenhof werd bevolkt door ongehuwde vrouwen en weduwen, vaak stond er een muur om de huizen heen en werd het een apart hofje. De begijnenhoven waren voor gelovige vrouwen die niet als non wilden leven, ze zorgden voor elkaar.

Ansichtkaart Begijnhof Breda

De begijnenhoven stonden wel onder toezicht van de (mannelijke) geestelijken. (Weeren & Moor, 2024)

De Tijd van Ontdekkers en Hervormers (1500-1600)

In deze tijd werd niet alleen de wereld verder ontdekt, maar had men hernieuwde belangstelling voor de klassieke oudheid. De cultuur van de oude Grieken werd herontdekt. Het wereldbeeld van de oude Grieken was vooral gericht op wat mensen zelf konden bevatten met hun ratio en hun zintuigen, niet op wat de kerk hen voorschreef. (Groenendijk, Heijnen, & Keuning, 2021)

Met de komst van deze hernieuwde belangstelling, werden de verworven rechten van vrouwen weer terug gedraaid. In de tijd van de Grieken hadden de vrouwen namelijk geen politieke rechten en waren de vrijheden beperkt. (Horvat, 2023)

Tijdens de reformatie werden alle bibliotheken doorgespit, op zoek naar ketterse teksten en teksten die niet in overeenstemming waren met de leer. Was de tekst door een vrouw geschreven, dan werd het woord 'femina' in de kantlijn geschreven en hoefde de tekst niet bewaard te blijven. (Buijs, 2021)

Leonardo da Vinci, Vitruviusman, ca 1490

Dominicus Guzman,
oprichter orde der dominicanen

Met de opkomst van de renaissance en de reformatie (1517) begon de katholieke kerk zijn invloed te verliezen en was het tijd om de duimschroeven aan te draaien.

De pauselijke inquisitie was al in de tijd van keizer Theodosius de Grote (379-395) opgericht om ketteren op de sporen en te bekeren. Toen de dogma's van de kerk waren vastgesteld, kon ook worden bepaald wanneer iemand zich niet aan de leer hield en daarvoor gestraft worden.

In 1232 werd de taak van de inquisitie opgedragen aan de orde der Dominicanen. (wikipedia, 2024)

De dominicaan Heinrich Kramer schreef in 1485 het boek *Malleus Maleficarum* (Heksenhamer). Het boek bestaat uit drie delen: het bewijzen van het bestaan van hekserij, de vormen die hekserij aanneemt en als laatste de wijze waarop heksen moeten worden opgespoord, verhoord, voorgeleid en berecht. (Kramer, 1928)

Het boek beschrijft de verschillende kwaadwillende handelingen die heksen kunnen toebrengen:“

1. Het doden van een man, vrouw, kind of vee
2. Het aantasten van vitale organen
3. Het veroorzaken van een misval of abortus bij vrouw of vee
4. Het beroven van verstandelijke vermogens
5. Het onvruchtbaar maken van mannen, vrouwen, vee
6. Een blinde liefde oproepen voor de andere sekse” (historiek, 2024)

De mensen waar verdenking op viel, werden gruwelijk gemarteld om zo tot een bekentenis te komen en hun ziel alsnog, voor hun executie, te ‘redden’.

Volgens Heinrich vormen vrouwen het grootste gevaar om een verbond aan te gaan met de duivel. Zij is van nature zwak, slecht en inferieur. Ze is ongelovig, wraakzuchtig, heerszuchtig en hebzuchtig en heeft een onbedwingbare lust. Speciale aandacht werd er tevens besteed aan vroedvrouwen die ‘makkelijk’ een abortus konden veroorzaken. (Kramer, 1928)

Martin le Franc,
'Die Maleficia der Hexenleut' boekverluchting

Door de pauselijke bull van paus Innocentus VIII kreeg het boek een zekere waarde. De paus riep op tot heksenvervolging. Het boek de Heksenhamer werd gebruikt als handboek voor de opsporing, marteling, berechting en liquidatie van heksen.

Tussen 1450 en 1750 zijn er in grote delen van Europa heksenjachten geweest en heeft dit vele tienduizenden slachtoffers geëist. 80 procent van de geëxecuteerden waren vrouw. (wikipedia, 2024) In Nederland zijn zo'n 250 heksenverbrandingen geweest tussen 1472 en 1610. (NOS, 2023)

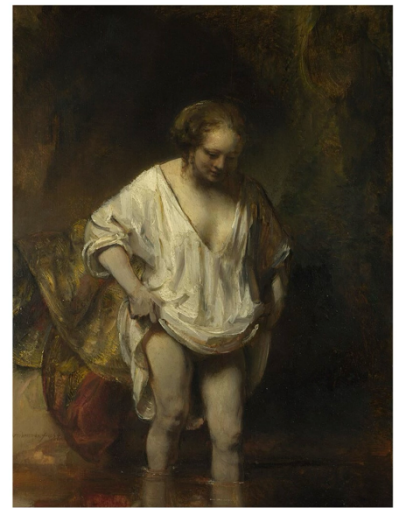
In deze tijden was het dus zaak om als vrouw vooral niet op te vallen, niet te losbandig te zijn en je te voegen naar de verwachtingen van de maatschappij, anders liep je onmiddellijk gevaar.

De Tijd van Regenten en Vorsten (1600-1700)

Nederland bloeide economisch op in de Gouden Eeuw. We werden een wereldmacht en dreven handel onder andere door de komst van de VOC. De positie van de vrouw was over het algemeen nog steeds bepaald door de bijbel; de vrouw was ondergeschikt aan de man. Ongehuwde meisjes stonden onder voogdij van vader of een ander mannelijk familielid. Echter, in tijden van handel en afwezigheid van de man, kon de vrouw wel in staat worden gesteld om het familiebedrijf draaiende te houden en mocht zij bijvoorbeeld contracten afsluiten. Dit speelde vooral onder de welgestelden. Het werd bovendien gezien als een voorrecht wanneer de vrouw niet hoefde te werken, maar het gezin draaiende kon blijven door het salaris van de man. De vrouw kon dan fijn voor het huishouden zorgen en een dienstmeid werd gezien als een statussymbool. (Jorna, 2024) In 1636 werd Anna Maria van Schurman als eerste vrouw toegelaten aan de universiteit van Utrecht, waar ze de colleges mocht volgen vanachter een gordijn. (wikipedia, 2024) Dit was echter een grote uitzondering want meisjes hadden geen recht op onderwijs. Anna Maria van Schurman was echter onderwezen door haar vader en was nogal geniaal.

De gemiddelde leeftijd om te trouwen was rondom het 25^e levensjaar. Armoede was hiervan de oorzaak. Veel mensen verhuisden van het platteland naar de stad in de hoop op een beter leven en pas wanneer je je zaken op orde had, kon je trouwen. Bij huwelijken werd er rekening mee gehouden of zowel de man als de vrouw dit ook wilden. Wel werden er huwelijkskandidaten gezocht in eigen kringen met dezelfde achtergrond en interesses. (isgeschiedenis, 2024)

In de armere wijken werkten de vrouwen en was het als vrouw zaak om je goed te houden aan de geldende normen. Een misstap wat je reputatie, eer of je fatsoen kon aantasten, was niet alleen direct van invloed op jou en je gezin, maar op de hele buurt. De buurt hield elkaar dan ook goed in de gaten. Aangezien veel vrouwen er alleen voor stonden, bijvoorbeeld als man op zee was, waren ze extra kwetsbaar. Het salaris van de man werd niet geheel aan thuis overgemaakt. Dus vrouwen werden extra in de gaten gehouden en bij het minste vermoeden van onfatsoenlijk of crimineel gedrag, verraden bij de regenten van de betreffende stad. Gevallen vrouwen, zwangere meisjes en buitenechtelijke kinderen waren dan goed de klos. Vrouwen konden te werk worden gesteld in het tuchthuis, konden op het schavot tentoongesteld worden of voor langere tijd worden verbannen. (nemokennislink, 2015)

Hendrickje Stoffels, Rembrandt, 1654

De Tijd van Pruiken en Revoluties (1700-1800)

De verlichting kenmerkt zich door het op zoek gaan naar feiten, gebaseerd op onderzoek of filosofie. Door de opkomst van de wetenschap veranderde het wereldbeeld, bijvoorbeeld over het ontstaan van de aarde. Niet alles wat de kerk zei, werd klakkeloos meer overgenomen. De belangrijkste opvattingen waren:

- Ratio in plaats van religio- het beredeneren in plaats van het geloven
- Vooruitgangsgeloof - het onderzoeken van de 'waarheid' leidt tot vooruitgang
- Emancipatie - kennis is belangrijker dan afkomst (Historiek, 2024)

Na de Franse revolutie werd in 1789 de verklaring van de rechten van de mens en burger opgesteld, waarin de grondrechten en de democratie werden veilig gesteld. Echter, met 'mensen' werden 'mannen' bedoeld. In 1791 schreef Olympe de Gouges als antwoord daarop 'de verklaring van de rechten van vrouwen en burgers' waarin zij pleitte voor gelijke rechten voor mannen en vrouwen. Helaas is zij gestorven door de guillotine op verdenking van het steunen van het Franse koningshuis, aangezien zij had geschreven dat ze weliswaar voor de republiek was, maar tegen de terechtstelling van het koningshuis. (wikipedia, 2024)

Olympe de Gouges

Mary Wolstonecraft

In 1790 schreef Mary Wollstonecraft in Engeland het boek 'A Vindication of the Rights of Woman'. Mary Wollstonecraft pleitte hierin voor gelijke rechten tussen mannen en vrouwen. Ze ging sterk in tegen de heersende opvatting dat vrouwen minder redelijk zouden zijn en weet dit aan verschil in opvoeding en gebrek aan scholing. Ze maakte zich sterk voor onderwijs aan meisjes en richtte samen met haar zussen een school op.

Aangezien zij ongetrouwd samenleefde en een buitenechtelijk kind had, werd zij postuum nogal in de ban gedaan. Pas later werd haar boek erkend als een van de eerste feministische boeken. (Pegtel, 2024)

De Tijd van Burgers en Stoommachines (1800-1900)

In de tijd van de industriële revolutie veranderde de maatschappij in recordtempo. In de arbeidersklasse gingen vrouwen (en kinderen) massaal aan het werk in fabrieken, als dienstmeid of bijvoorbeeld in de winkels en kregen zo een eigen inkomen. Aangezien er meer arbeiders dan werk was, waren de lonen laag. De arbeidsomstandigheden waren slecht en de armoede onder de bevolking was soms schrijnend. Mensen woonden in erbarmelijke omstandigheden onder slechte hygiëne. Men maakte zich er zorgen over en de 'sociale kwestie' kwam op de politieke agenda. (Historiek, 2024)

Havell, The Collier, 1813

Het inkomen van vrouwen was nog lager dan het inkomen van mannen. Zo leverden de vrouwen maar een kleine bijdrage aan de gezinsinkomens.

Met de opkomst van vakbonden was er dan ook protest. Niet zo zeer over de

inkomensongelijkheid, maar eerder dat de vrouwen een werkplek voor mannen bezetten. Wanneer de mannen een hoger loon zouden krijgen, zouden de vrouwen zich weer kunnen wijden aan het huishouden en de kinderen. (rosavzw, 2019)

Suffragettes

De vrouwen uit de hogere klasse waren aan huis gekluisterd en begonnen zich te roeren. Door de huidige bevolkingsopbouw, er waren meer vrouwen dan mannen, dreigden veel vrouwen ongehuwd te blijven. Zij wilden echter ook een bijdrage kunnen leveren aan de maatschappij en pleitten voor het recht op onderwijs, op werk en op een eigen inkomen. De sufragettebeweging is hieruit ontstaan. (Zimmerman, 2024)

Nu er in alle gelederen van de samenleving oproer bestond, niet alleen in de zorgen om de toename van armoede, de verslechterde levensomstandigheden en de toename van criminaliteit, maar ook de roep om meer gelijke rechten, werden de eerste sociale wetten ingevoerd.

Zo kwam er een verbod op kinderarbeid (1874), een wet tegen uitbuiting door arbeid (1889), de wet op de leerplicht (1900) en een wet om de woningen te verbeteren (1901). (Historiek, 2024)

Affice rond 1900

Een speciale vermelding op het gebied van vrouwenrechten verdient Aletta Jacobs (1854-1929). Als eerste vrouw rondde ze de studie in het HBS af en vroeg aan toenmalige minister Thorbecke toestemming om aan de universiteit geneeskunde te studeren. De minister antwoordde haar vader met toestemming omdat zij als minderjarige vrouw nog steeds niet beslissingsbevoegd was. Toen zij als arts in Amsterdam werkzaam was, en een eigen inkomen verdiende, pleitte ze voor kiesrecht. Zij voldeed namelijk aan het minimuminkomen en droeg belasting af, waardoor zij voldeed aan de eisen om te mogen stemmen. In 1883 wilde zij zichzelf verkiesbaar stellen voor de gemeente maar werd ze afgewezen omdat ze als vrouw geen kiesrecht had. Ze leidde in Nederland de Vereniging voor het vrouwenkiesrecht op en streed met passie voor gelijke rechten. Het zou tot 1919 duren voordat vrouwen in Nederland mochten stemmen. (NPO Kennis, 2024)

Aletta Jacobs

De tijd van Wereldoorlogen (1900-1950)

Nederland was verzuild in het begin van de twintigste eeuw. De verschillende zuilen ontstonden aangezien men angst had voor het verlies van de eigen normen, waarden en (geloofs)overtuigingen. De vier zuilen (katholiek, protestants, socialistisch en liberaal) hadden hun eigen politieke partij, een eigen dagblad, eigen verenigingen, eigen scholen, etc. Je bleef in jouw eigen zuil, trouwde met een gelijkgestemde en voedde je kinderen op in dezelfde idealen. (Koops, 2021)

Binnen de politiek werden er compromissen gesloten, bijvoorbeeld door in 1917 het algemeen mannenkiesrecht in te stellen (en in 1919 ook voor vrouwen) en tevens het bijzonder (gelovig) onderwijs vanuit de staat te financieren. (Parlement.com, 2024)

In de eerste wereldoorlog was Nederland weliswaar neutraal, maar had wel zeker te maken met de gevolgen van de oorlog om ons heen. Nederland ving een miljoen vluchtelingen op en er werden 200.000 mannen gemobiliseerd om de grenzen te bewaken, waardoor er schaarste op de arbeidsmarkt ontstond. Bovendien werd het voedsel steeds schaarser. Vrouwen werden binnen hun eigen zuil gevraagd om hun steentje bij te dragen. Daarbij waren wel een aantal voorwaarden; ze mochten niet werken in de landbouw en de industrie, ze mochten geen kleine kinderen hebben en tevens mocht er geen misbruik worden gemaakt van de hulpvaardigheid van de vrouwen. Veelal ging het om vrijwilligerswerk. Voor betaalde arbeid konden vrouwen een korte cursus volgen waarna ze konden werken. Ze werden echter weer ontslagen wanneer er een man beschikbaar was voor het werk. (Boere, 2016)

In de crisisjaren werden de rechten van vrouwen om buitenshuis te werken steeds verder terug gedrongen. In 1924 werd een wet aangenomen waarbij vrouwelijke ambtenaressen werden ontslagen zodra ze gehuwd waren. Want het kan natuurlijk niet zo zijn dat een zwangere vrouw bijvoorbeeld voor de klas zou komen te staan. Bovendien was het haar taak om thuis de boel draaiende te houden.

Deze wet is tot stand gekomen nadat Truitje Ullman haar ontslag als lerares in 1904 aanvocht samen met haar man, want zwanger zijn was geen wettelijke grond voor ontslag. De gemeenteraad besloot echter toch anders en zij werd eervol ontslagen. (Bijl, 2016)

Truitje Ullman

Zodra een vrouw huwde, werd ze handelingsonbekwaam en was ze verplicht haar man te gehoorzamen. De man was de kostwinner, de kapitein van het schip. Er konden wettelijk gezien geen twee kapiteins op het huwelijksschip bestaan. De man beschikte over alle beslissingsbevoegdheid, met betrekking tot de opvoeding, de goederen en met het geld. De vrouw kreeg wel huishoudgeld van de man, want hij kon natuurlijk niet thuis moeten wachten om de melkboer te betalen. Vrouwen mochten geen contracten afsluiten, geen geld van de bank halen of een verzekering afsluiten zonder toestemming van de man. Deze wet gold tot aan 1956. (Historiek.net, 2024)

Annonce in de krant van echtgenoot

*Hanny Schaft,
Het meisje met het rode haar*

Toen de tweede Wereldoorlog uitbrak, raakte Nederland wat minder verzuild. De verenigingen binnen de zuilen werden opgeheven en door de nazi's vervangen door algemene instituten. Aangezien er in eerste instantie weinig gebeurde en Nederland zich probeerde aan te passen aan de nieuwe situatie, veranderde niet zo veel aan de positie van de vrouwen in Nederland. We hadden geen oorlogsindustrie zoals in Engeland, waar steeds meer vrouwen in de fabrieken gingen werken. Het werd zelfs als collaboratie gezien wanneer een vrouw een mannenbaan zou nemen. Toen het naziregime steeds harder werd, en het voor mannen moeilijker werd om verzetswerk uit te oefenen, kwamen er steeds meer vrouwen in beweging om bijvoorbeeld pamfletten te verspreiden, onderduikers weg te brengen of ander verzetswerk te doen. Zij konden immers nog wat makkelijker bewegen binnen het strikte regime. Ze konden onder hun schijnzwangere buik of in de kinderwagen smokkelwaar meenemen. De positie van de vrouwen in het verzetswerk of in het helpen van onderduikers is na de oorlog echter behoorlijk gebagatelliseerd. Het lag immers in de aard van de vrouw om 'moederlijk' te zijn en te zorgen voor de zwakkeren. Na de oorlog werden van vrouwen weer verwacht dat ze thuis voor het gezin zouden zorgen en de man (de kostwinner) zouden ondersteunen. Echter, er was onderhuids wat veranderd. Vrouwen lieten zich niet zo maar weer achter het aanrecht zetten. De Nederlandse Vrouwenbond, opgericht door overlevenden uit het kamp Ravensbruck, zongen in het Lied der Vrouwen: "Niet meer zijn wij zwakke vrouwen maar een nieuw en fier geslacht". Het duurde echter nog even voordat de tweede feministische golf goed op gang kwam. (Withuis, 1993)

De tijd van Televisie en Computers (1950-heden)

Na de Tweede Wereldoorlog was Nederland vooral hard bezig om het land weer op te bouwen. De lonen waren gematigd en vrouwen waren veel tijd kwijt met het huishouden (zonder hulpmiddelen wassen kostte bijvoorbeeld de hele maandag). In 1956 zijn er twee gebeurtenissen die hier wat verandering in brachten. Ten eerste werd wettelijk bepaald dat vrouwen bij hun huwelijk niet langer handelingsonbekwaam werden verklaard. Dit betekende dat de vrouwen voortaan mochten werken, een bankrekening konden openen en zonder toestemming van de achtgenoot op reis mochten gaan. (Historiek.net, 2024). Een tweede gebeurtenis was een landelijke loonsverhoging van 6% waardoor gezinnen meer financiële ruimte kregen en in staat waren om 'luxueartikelen' te kopen, zoals een wasmachine of keukenapparatuur. Dit zorgde er voor dat vrouwen minder tijd hoefden te besteden aan het huishouden. (AndereTijden, 2002)

Reclame wasmachine, jaren 60

Toch waren de rolpatronen nog sterk verankerd in de maatschappij. Zo gingen meisjes voornamelijk naar de huishoudschool, waar ze werden voorbereid op het moederschap en het huishouden. Ze leerden er koken en naaien en alles wat verder nodig was om een dienstbare goede vrouw te zijn. Dat veranderde met de Mammoetwet van 1968 waaraan we de huidige MAVO-HAVO-VWO te danken hebben. Vrouwen konden zo langer studeren en kiezen welk beroep ze wilden gaan doen. (Vandermaelen, 2024)

Huishoudschool

Ondertussen kwam de Tweede Feministische Golf het land overspoelen. Vrouwen verzetten zich steeds meer tegen de gedwongen rol van

Affiche Moedermavo

huisvrouw en wilden verandering. Met de oprichting van de MVM (Man-Vrouw-Maatschappij) in 1968 en de actiegroep Dolle Mina in 1969 maakten vrouwen zich sterk voor de afschaffing van de wettelijke discriminatie van vrouwen, legale abortus, gelijke lonen en een betaalbare kinderopvang. Er werd tegen de heilige huisjes aangetrapt, bijvoorbeeld door de BOM-moeders (bewust ongehuwde moeders), door vrouwelijke

seksualiteit openlijk te bespreken en door de komst van de pil was seks niet meer alleen om voort te planten maar ook om van te genieten.

Vanwege deze alomvattende maatschappelijke verandering, was ook de politiek gedwongen zich met vrouwenemancipatie bezig te houden. (de Vries, 2024)

In 1970 wordt de wettekst geschrapt die aangeeft dat de man het hoofd is van de echtvereniging, in 1971 wordt geregeld dat vrouwen ook zelf een scheiding mogen aanvragen en in 1975 wordt wettelijk vastgelegd dat werkgevers hetzelfde loon moeten betalen aan mannen en vrouwen wanneer ze hetzelfde werk doen. In 1986 krijgen vrouwen dezelfde sociale voorzieningen als mannen, zoals een AOW en een WW-uitkering. (Middelkoop, 2019) Pas vanaf 1991 is verkrachting binnen het huwelijk strafbaar. Abortus is tot op heden nog opgenomen in het wetboek van Strafrecht.

De tweede feministische golf duurde tot in de jaren 80. Er werd van alles ter discussie gesteld, de gangbare normen, de taken die mannen en vrouwen in en om het huis deden, de schoonheidsidealen waaraan moest worden voldoen, het recht op educatie (door bijvoorbeeld de moedermavo op te richten voor vrouwen die waren gestopt met leren om moeder te worden), het recht op gelijke beloning en het recht om een 'mannenberoep' uit te mogen oefenen. Niet alleen op gebied van feminisme waren er grote veranderingen, maar ook op gebied van homo-emancipatie (oprichting van het COC), op het gebied van andere waarden (de hippies) en op het gebied van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen (provo's). (Koops, 2020)

In 1979 werd in de Verenigde Naties het Verdrag voor de uitbanning van alle vormen van discriminatie tegen vrouwen, aangenomen. Nederland heeft dit verdrag pas in 1991 ondertekend. In dit verdrag wordt afgesproken dat de lidstaten in de eigen wetgeving er alles aan doen om discriminatie van vrouwen tegen te gaan. (Amnesty, 2024)

Aankondiging demonstratie Dolle Mina's

Hoewel vrouwen en mannen vanaf 1974 voor de wet gelijk zijn, valt dat in de praktijk nog tegen. In het laatste Global Gender Gap Report van 2024 staat Nederland op de 28^e plaats van de 156. De toegang tot onderwijs is vrijwel gedicht, maar op het gebied van economische participatie en kansengelijkheid zijn er nog grote verschillen. (Jaeger, 2024) Vrouwen nemen minder deel aan de arbeidsmarkt, worden vaker (seksueel) geïntimideerd en zijn vaker het slachtoffer van (partner)geweld. (Mensenrechten, 2024) Wanneer je kijkt naar de gezondheidszorg loopt de kennis van het vrouwenlichaam ver achter. De meeste onderzoeken zijn gedaan naar mannen, die geen last hebben van bijvoorbeeld de menstruatiecyclus. Vrouwen krijgen vaak een verkeerde dosering van medicatie omdat het onderzoek gespitst was op een mannenlijf. De klachten die vrouwen hebben, worden vaker gediagnosticeerd als psychosomatisch, waardoor vrouwen niet de zorg krijgen die ze nodig hebben. (Valk, 2023) Jonge vrouwen voelen zich twee keer zo onveilig op straat als jonge mannen. (Eur, 2024)

Wereldwijd zien we bovendien de rechten die vrouwen hadden weer terug gedraaid worden, zoals in de VS waar het recht op abortus niet meer is gegarandeerd, de strengere wetgeving rondom abortus in Polen, het verbieden van LHBTI+ in Hongarije, het verbieden van onderwijs voor meisjes in Afghanistan etc.

Conclusie

Bijna 2000 jaar aan systematische beheersbaarheid van de vrouw kun je niet zo maar even ongedaan maken. Hoewel er in de geschiedenis regelmatig periodes waren waarin de rechten voor vrouwen iets werden versoepeld, werden deze ook steeds weer teniet gedaan. Het waren kleine kabbelingen in de geschiedenis.

Hoe dapper zijn de vrouwen die daar een grote golfbeweging van maakten in de eerste en de tweede feministische golf en werkelijk wat wisten te veranderen in de wetgeving en voor de (onafhankelijke en gelijkwaardige) positie van de vrouw.

De huidige maatschappelijke ontwikkelingen met de opkomst van extreem rechtse partijen (zowel binnen als buiten Europa) voorspellen helaas niet veel goeds:

"In Spanje ageert de partij Vox dan weer tegen het recht op abortus, het homohuwelijk, staatssteun voor vrouwenrechtenbewegingen en de bestaande wetgeving over gendergerelateerd geweld. De Hongaarse premier Orbán belooft belasting- en andere voordelen aan vrouwen met vier of meer kinderen. In Italië verspreidde de partij van Matteo Salvini een aantal maanden geleden nog een flyer waarin stond dat de 'natuurlijke rol' van de vrouw het verderzetten en ondersteunen van het leven en familie is. En dit zijn slechts enkele voorbeelden. In steeds meer landen waar extreemrechts aan populariteit wint, keren de extreemrechtse partijen zich tegen de emancipatie van de vrouw en pleiten ze voor een terugkeer naar wat zij traditionele waarden noemen. Daarbij komt ook het recht op abortus onder druk te staan. Het Europees Parlement waarschuwt in een nieuw

rapport dan ook voor een neergang van vrouwenrechten." (Rosazw, 2020)

Het blijft zaak om alert te blijven en tegen deze beweging in te gaan, opdat onze dochters en kleindochters zich net zo vrij kunnen blijven bewegen hun eigen ambities mogen najagen als onze zonen en kleinzonen dat mogen.

2. Vrouwen als muze

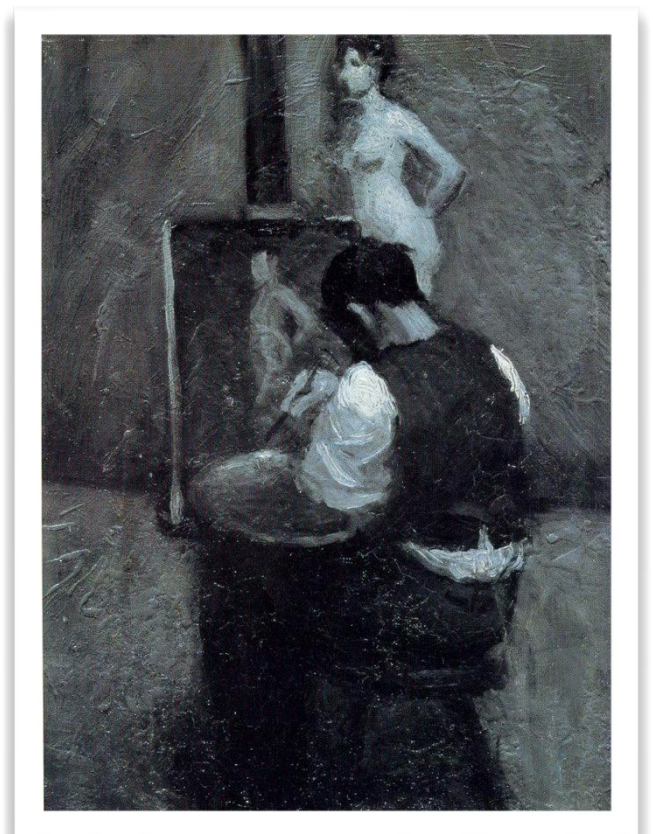
De keuze van het onderwerp van de kunst ligt binnen de vrijheden van de kunstenaar. De wijze waarop hij het onderwerp afbeeldt is wellicht onbewust beïnvloed door maatschappelijke ontwikkelingen en conventies.

In dit hoofdstuk wordt geprobeerd de link te leggen tussen twee factoren; op welke wijze worden vrouwen afgebeeld in de kunst en welke link kunnen we leggen met de wijze waarop er in die tijd over de vrouwen werden gedacht? Het gaat hierbij specifiek om de Westerse kunstgeschiedenis.

Wederom aan de hand van een tijdlijn worden enkele werken belicht. Aangezien de tijdlijn van de kunstgeschiedenis wat afwijkt van de tijdvakken geschiedenis is er voor dit hoofdstuk voor gekozen om de tijdlijn van de kunstgeschiedenis aan te houden. Het is ondoenlijk om alle grote meesters in dit hoofdstuk te behandelen, of alle werken die gemaakt zijn van vrouwen. Er zullen steeds enkele werken belicht worden die de positie van de vrouw in de tijdgeest belichaamden.

De periodes die worden belicht zijn:

- prehistorische kunst (tot 800 voor Chr.)
- Grieks-Romeinse kunst (800 v Chr-1000 na Chr)
- Romaanse kunst (1000-1200)
- Gotiek (1150-1400)
- Renaissance (1350-1600)
- Barok (1600-1700)
- Rococo (1700-1750)
- Classicisme (1750-1850)
- Romantiek (1780-1880)
- Realisme (1830-1870)
- Impressionisme (1860-1890)
- Post-impressionisme (1884-1904)
- Moderne kunst (1890-1970)
- Post-modernisme (1970-heden)

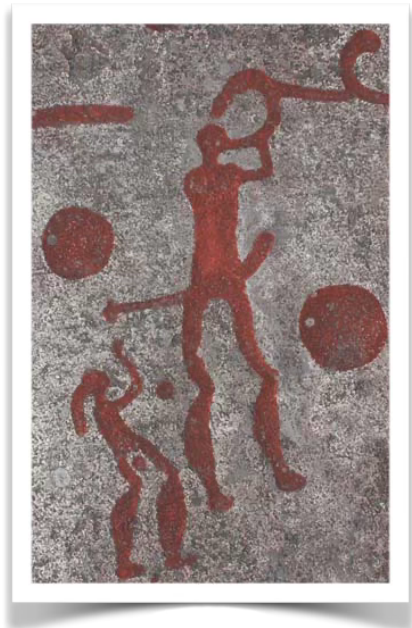

Edward Hopper, Schilder en zijn model, 1902

Prehistorische Kunst (tot 800 v Chr)

Grot- of rotstekeningen zijn de oudste kunstuitingen die we tot nu toe hebben gevonden. 75% van de rotstekeningen blijken gemaakt door vrouwen, volgens een onderzoek van archeoloog Dean Snow van de universiteit van Pennsylvania, die de afdrukken van handen onderzocht.

(archeologieonline, 2025) De rotstekeningen bevatten over het algemeen dieren. Mannen werden afgebeeld met een fallus. Rotstekeningen van vrouwen komen veel minder voor en zijn vrij zeldzaam. De vrouwen zijn echter herkenbaar aan de lange haren die in een staart gebonden waren. Een aantal vrouwen op de rotstekeningen zijn afgebeeld met een schaalkuiltje tussen de benen, zoals de vrouw van Fossum in Scandinavië. (rotstekening.nl, 2025)

Rotstekening in Fossum, links de vrouw

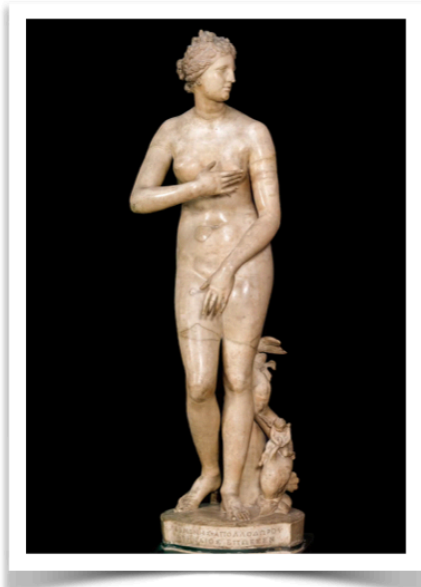

Venus van Willendorf

Venusbeeldjes of figurines zijn de oudst gevonden beeldjes ter wereld en worden in alle continenten gevonden. De naam van het venusbeeldje is bedacht door Marquis de Vibraye die een beeldje in zijn tuin in de Dordogne vond en het bestempelde als een 'onbeschaamde venus'. Sindsdien worden daarmee de verzameling beeldjes geduid. (wikipedia 2025). Het vreemde aan de venusbeeldjes is dat het altijd gaat om weelderige vrouwenvormen, terwijl in die tijd de vrouwen sterk en pezig waren. Nieuw onderzoek heeft uitgewezen dat hoe dichter de vondsten bij een gletsjer plaatsvonden, hoe dikker de beeldjes waren. Wellicht heeft dit te maken met het ideaalbeeld van de vrouw op dat

moment, want hoe dikker de vrouw, hoe meer kans op overleven in de bar koude omstandigheden. (archeologieonline, 2025)

Grieks-Romeinse kunst (800 v Chr-1000 na Chr)

Medici Venus, de Griekse godin Aphrodite

In het oude Griekenland kenmerkte de kunst zich in eerste instantie op geometrische abstracte figuren. Pas in 750 v Chr werden de eerste mensbeelden gemaakt van steen. Deze figuren waren voornamelijk gebaseerd op de Egyptische kunst, met een strakke houding en gevlochten haren. Met het begin van de democratie (500 v Chr) veranderde de kunst steeds meer naar realistische mensbeelden. In eerste instantie van de ideale Griekse man, zodat de bevolking wist waar ze naar moesten streven. Beeldhouwers laten steeds meer emotie en karakter zien in de werken die ze maakten van de Griekse goden (en godinnen) en van hun leiders. (De Baaij, 2026) De Griekse goden en de mythologie hielpen de oude Grieken om de gebeurtenissen te duiden. De Griekse godinnen waren Hera (Godin van de vrouwen), Demeter (Godin van de vruchtbaarheid), Athena (Godin van de wijsheid), Artemis (Godin van de

jacht) en Aphrodite (Godin van de Liefde)

Het beeld de Venus van Medici stelt de Griekse godin Aphrodite voor, ze bedekt haar schaamstreek en borsten alsof ze opeens bespied wordt wanneer ze uit het water waadt (te zien aan de dolfijn bij haar voeten).

Dat gebeurtenissen en verhalen van invloed waren op de kunst, wordt mooi getoond door de Kariatiden. 500 v Chr kozen de Karyanen in een oorlog niet voor de Grieken maar voor de Perzen. Toen de Grieken overwonnen, werden de mannen uit Karyan vermoord en de vrouwen tot slaaf gemaakt. In de tempel van Erektion van Athene werden de pilaren tot vrouw gevormd, opdat de vrouwen voor altijd de last zouden dragen van dit verraad. De latere beelden van de pilaarvrouwen werden hier naar vernoemd zoals bijvoorbeeld de zuilen van de Winkel van Sinkel in Utrecht. (van Zoonen, 2017)

Kariatiden, Erektion, Rome

In de oude Griekse tempels en tombes zijn relatief veel reliëfs te vinden van de Amazones. De Grieken beschouwden zichzelf als een beschaafd en verheven volk. Amazones werden gezien als een verstoring van de natuurlijke orde, ongoddelijk. Vandaar dat wordt gedacht dat de reliëfs van de amazones symbool staan voor de strijd die de Grieken moesten aangaan om het goede te laten overwinnen en dat zij daarom zo veel vertegenwoordigd zijn. (Bröker, 2023)

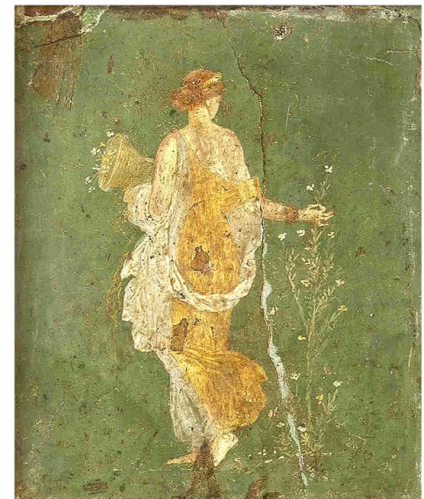

Amazones, Griekse marmeren sacrofaag, Kunsthistorisch museum Wenen

*Marmeren beeld van Livia Drusilla
Archeologisch museum Madrid*

Waar de Grieken voornamelijk ideaalbeelden lieten zien, hielden de Romeinen juist van het realisme. Er werd niet geschuwd om in de kunstvormen wratten en andere onvolkomenheden naar voren te laten komen. De Romeinen gebruikten de beelden en fresco's om hun huizen te verfraaien, als decoratie. Niet zozeer als religieus of moralistisch verhaal. (Koops, 2016) Mannen werden vaker afgebeeld dan vrouwen, hoewel er ook beelden bewaard zijn gebleven van vrouwen met prachtige haardracht en kleding, zoals het beeld van Livia.

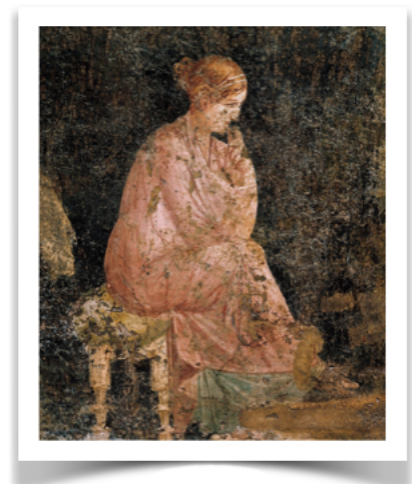
De lente (Flora), Pompeï

Schilderijen zijn niet bewaard gebleven. Wat wel nog steeds te bewonderen is, zijn de gemaakte fresco's, bijvoorbeeld van de stad Pompeï, waar door de vulkaanuitbarsting de fresco's goed bewaard zijn gebleven. Een prachtig voorbeeld is het fresco van Flora, wat hiernaast is afgebeeld, gevonden in een slaapkamer.

De Romeinse vrouwen streefden naar de gangbare schoonheidsidealen met Venus als hoogste ideaal. Ze omlijnden hun ogen, verwijderden lichaamshaar en bepoederden het gezicht met kalk voor een mooie egale lichte teint. (Vereyken, 2016).

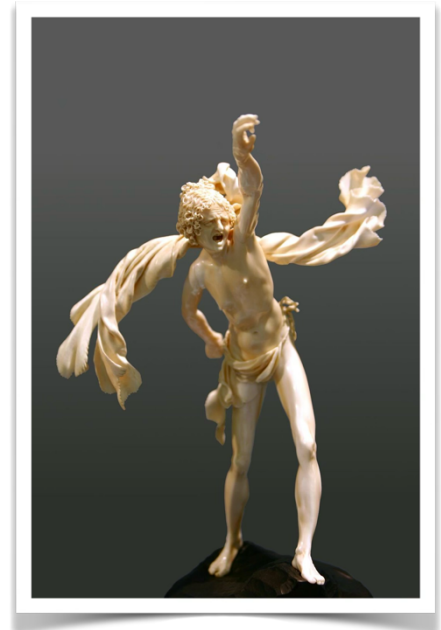
Echter, de mannen konden daar iets anders over denken, zoals blijkt uit het geschrift van Lucius Junius Moderatus Columella, wanneer hij het moederbedrijf beschrijft:

'Zij, de vrouw van de villa, moet een jonge vrouw zijn, dat wil zeggen geen meisje meer. Verder moet ze een goede gezondheid hebben en mag ze niet te lelijk maar ook niet te mooi zijn. Want alleen een fysiek sterke vrouw kan de lange werktijden uithouden. Lelijkheid maakt haar echtgenoot mismoedig, al te veel schoonheid houdt hen maar van het werk. Voor alles moet men er voor oppassen dat ze zich niet stort in het drinken van wijn, in eten, bijgeloof en omgang met mannen.' (Romeinenweek, 2019)

Fresco 'Zittende vrouw', Pompeï

Over het algemeen wordt binnen de kunsten dat wat 'goed' is met schoonheid omgeven en dat wat 'slecht' is wordt met lelijkheid in verband gebracht. Een voorbeeld hiervan zijn de Erinyen (Grieks) of de Furiën (Latijns). Deze wraakgodinnen bestrafden en kwelden misdadigers totdat ze berouw toonden. De Erinyen werden afgebeeld als lelijke vrouwen met slangen in hun haar en bloed druipend uit de ogen. Soms werden ze afgebeeld met vleermuisvleugels of het lichaam van een hond en waren getooid met brandende fakkels of zwepen met weerhaken. (wikipedia, 2025)

Erinyen/Fury,
kunsthistorisch museum Salzburg

Romaanse kunst (1000-1200)

In de Romaanse tijd van de kunstgeschiedenis had het christendom zich al goed verspreid over Europa en was het de officiële staatsgodsdienst geworden. De Christenen beschouwden de Romeinse kunst als heidens en maakten hun eigen gebouwen en richtten deze in naar hun eigen overtuigingen. Kloosters vingen de vele pelgrims op en kerken werden gebouwd in de steden. (Groenendijk, Heijen & Keuning, 2021). De religieuze gebouwen werden voorzien van beelden, fresco's en schilderijen die de analfabete gelovigen onderwezen over het geloof. Al bij de ingang zagen zij de timpanen die waarschuwden over het laatste oordeel. Aan de zijkanten van de ingang werden de gelovigen met reliëfs onderwezen over de zonden van de mens.

Zoals bij de abdijkerk St.Piere de Mosaic in Zuid Frankrijk. Wanneer we het hebben over de waarschuwingen aan vrouwen gaat het vooral om de wellust. Het reliëf laat zien dat wanneer een vrouw zich zondig maakt aan seksuele wellust, zij in de hel zal worden gestraft door slangen die in haar borsten bijten en reptielen die in haar vagina kruipen. (Bröker, 2023)

Reliëf St.Piere de Mosaic

De kerken werden voorzien van prachtige fresco's die als een stripverhaal de bijbelverhalen vertelden. Zoals in Saint Savin sur Gartempe waar het plafond is beschilderd met het bijbelverhaal van Noach.

Plafond fresco in Saint Savin sur Gartempe

De Romaanse kunstenaars namen het niet zo nauw met de menselijke anatomie. Daar ging het ook niet om, het onderricht over het bijbelse verhaal was het belangrijkste. Een mooi voorbeeld is het Lactatiewonder. Het verhaal gaat dat Bernardus zo lang het Ave Maria aan het bidden was, dat zijn lippen sprongen van de droogheid. Maria was getroffen door zo veel devotie en besprenkelde zijn lippen met haar moedermelk. De anatomie van de borsten is niet correct, maar dat hoefde ook niet. De borsten waren niet sensueel bedoeld, maar de kunstenaar benadrukte vooral haar rol als moeder voor Christus. (Struik, 2022)

Lactatiewonder, stadsmuseum Luik

Psalter Lodewijk de Heilige (1190-1200)

Een andere kunstvorm die in deze tijd naar voren kwam was de boekverluchting. Monniken besteden veel tijd aan het verbeelden en verfraaien van bijbelse teksten in het scriptorium van het klooster. Een voorbeeld hiervan is het psalmboek van Lodewijk de Heilige. Op de afbeelding zie je links bovenaan de rouwende Maria staan terwijl Jezus van het kruis wordt gehaald. Zoals vaak in de Romaanse kunst, werden de gewaden vrij simpel verbeeld, met dikke lijnen omtrokken. De belangrijke figuren werden groter afgebeeld dan de bijfiguren waardoor de gelovigen konden zien waar zij aandacht voor moesten hebben.

Gotiek (1150-1400)

Altaarstuk van Melchior Broederlam, 1398

In de loop van de twaalfde eeuw groeien de steden en de handel. Het volk krijgt een andere rol dan alleen boer of werker, er komen gildes met ambachten, handelaars, kleermakers etc. Ieder zichzelf respecterende stad wil een eigen kathedraal. Vooral in Frankrijk is er een competitie in pracht en praal tussen de verschillende bisdommen. Het licht door de glas-in-lood ramen wordt weerkaatst door al het goud dat schittert. Veel kerkgebouwen zijn gewijd aan Maria. Het volk mag steeds meer diensten binnen de kerken bijwonen en Maria wordt gezien als een belangrijke verbinding naar God, als moeder van Jezus is zij meer herkenbaar voor het volk. De Annunciatie (Maria krijgt de aankondiging dat Jezus wordt geboren) en de Visitatie (Maria bezoekt de moeder van Johannes de dooper) zijn kunstwerken die voornamelijk in de Gotiek in de voorgrond staan.

De kunstvormen binnen de vroege gotiek zijn voornamelijk fresco's & secco's, geschilderde altaarpanelen en miniaturen. De achtergrond is vaak effen en goud en er is sprake van veel symboliek. In de late gotiek is er sprake van meer realistische verbeelding, plaatsen kunstenaars de bijbelse voorstellingen in de eigen tijd, zijn er hout- en kopergravures en wordt er met olieverf op panelen geschilderd. (Groenendijk, Heijnen, & Keuning, 2021)

Hoewel in 787 in het concilie van Nicea al wordt besloten dat ieder altaar een relik moet bevatten, is in deze tijd de pracht en praal van de reliekschrijnen tot een hoogtepunt gekomen. Een mooi voorbeeld is de reliekhouders van Sint Ursula in Brugge. Eerst werden haar resten bewaard in de houten reliekhouders en later in de gouden reliekhouders met prachtige olieverfschilderijen. (Musea Brugge, 2025)

Annunciatie & visitatie, Notre-Dame Reims, 1230-1255

Renaissance (1350-1600)

In de renaissance kregen de eerste kunstenaars naam. Eerder werden de kunstenaars niet echt genoemd en werden ze gezien als ambachtsmannen in dienst van de opdrachtgever. Maar nu konden kunstenaars beroemd worden, zoals Da Vinci, Michelangelo, van Eyck. Nog steeds is de kerk een grote opdrachtgever, maar de rijkere middenklasse laat zich steeds vaker portretten.(Groenendijk, Jappen & Heijen, 2021) Een bijzondere ontwikkeling vond plaats op het gebied van vrouwenportretten. Binnen deze portretten draaide alles om de status van de familie van de (toekomstige) echtgenoot.

De positie van de vrouw in de renaissance was die van een gehoorzame en deugdzame echtgenote. Er werden regels gemaakt voor vrouwen omdat zij haar driften maar moeilijk zou kunnen beteugelen als afstammeling van Eva, ze moest juist streven naar de deugdelijkheid van Maria. Ze leerde hoe ze een huishouden draaiende moest houden en op welke wijze ze kon bijdragen aan het imago van haar man en zijn familie. Om de deugdelijkheid te bewaren moest zij een leven binnenshuis leiden en zich stil houden.

De enige publiekelijke uitjes waren het bijwonen van de mis. Als toekomstige bruid moest de vrouw een goed uiterlijk hebben, want zo was de gedachtengang, een goede ziel heeft een mooi uiterlijk. Rond het huwelijk werd er een portretfoto van de vrouw gemaakt om te sturen naar de aanstaande echtgenoot. De deugden van de vrouw en haar karakter werden gezien als het juweel van de nieuwe familie. De belangrijkste deugden waren bescheidenheid, geduld, gehoorzaamheid, nederigheid, kuisheid en schoonheid. De portretten waren en profiel, zodat het portret je niet aan kon kijken en mannen niet kon verleiden. Verder werden de portretten voorzien van emblemen, motto's en decoraties van de nieuwe familie, om zo de nieuwe positie te bekrachtigen. Vaak werd er een venster afgebeeld, om zo te laten zien dat de vrouw binnenshuis verbleef. (van der Meer, 2025)

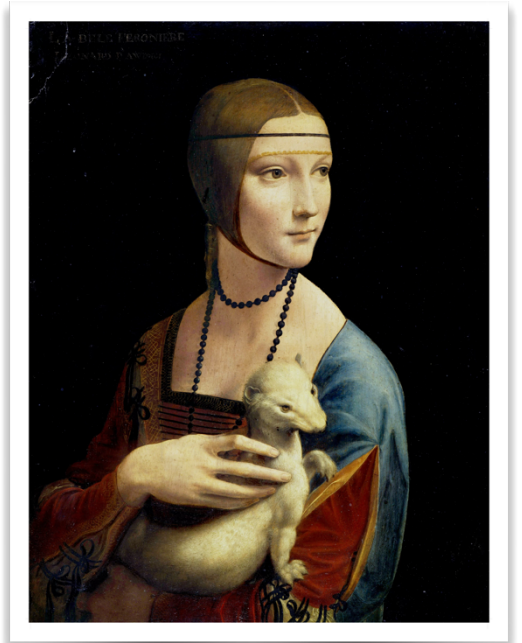
Pollaiuolo, portrait of a lady, 1475

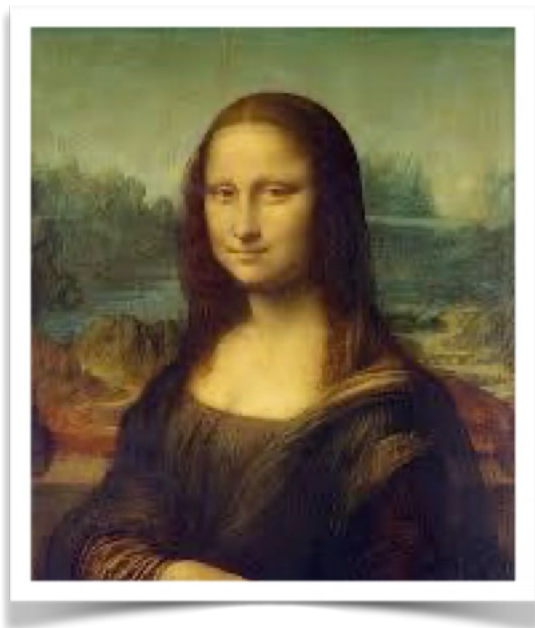
Fra Filippo Lippi, portrait of a woman, 1440

Leonardo da Vinci brak met de mode om vrouwen en profiel weer te geven. Hij vond dat goede schilderkunst de ziel van de persoon moest uitbeelden en portretteerde de vrouwen driekwart. Een voorbeeld hiervan is het portret van Cecillia Gallerani, de vrouw met de hermelijn. Ze kijkt de beschouwer niet aan maar richt haar blik buiten het portret. Een suggestie van beweging, alsof ze opkijkt naar iemand die binnen komt. Door de subtiele schaduwen wordt het portret levendig. De hermelijn symboliseert reinheid en kuisheid, maar was tevens het embleem in het wapen van de hertog van Milaan, wiens minnares zij was. Zij zouden nooit samen geportretteerd kunnen worden, maar op deze wijze wist Leonardo haar positie toch vast te leggen.

(Rooderkerken, 2014)

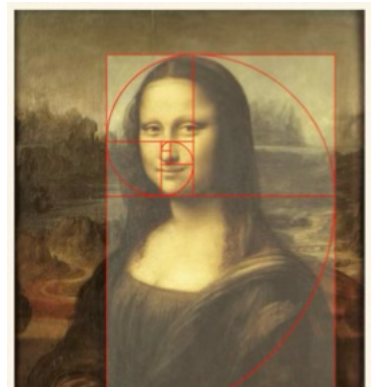
Cecilia Gallerani, Leonardo da Vinci ca 1489

Mona Lisa, Leonardo da Vinci, ca 1503

De Mona Lisa mag natuurlijk hier niet ontbreken, hoewel er nog steeds debat is of Leonardo hier werkelijk een persoon heeft afgebeeld (en wie dan?) of dat hij een ideaalbeeld heeft geportretteerd naar zijn verbeelding. Het internet staat vol met theorieën over wie Mona Lisa was en de meest gangbare verklaring is het Lisa Gherardini is geweest. Zoals eerder beschreven kijkt Lisa naar de toeschouwer, op een serene manier met een lichte glimlach om haar mond. Waar je ook staat in de ruimte, je maakt oogcontact, wat voor deze tijd zeer bijzonder was omdat dat al snel als ondeugdelijk kon worden beschouwd. De Mona Lisa is gemaakt met de gulden snede, wat werd gezien als de goddelijke verhouding. Het lijkt het eerste schilderij in de geschiedenis waar de ziel van de geportretteerde werkelijk van het doek af spat.

De Mona Lisa mag natuurlijk hier niet ontbreken, hoewel er nog steeds debat is of Leonardo hier werkelijk een persoon heeft afgebeeld (en wie dan?) of dat hij een ideaalbeeld heeft geportretteerd naar zijn verbeelding. Het internet staat vol met theorieën over wie Mona Lisa was en de meest gangbare verklaring is het Lisa Gherardini is geweest. Zoals eerder beschreven kijkt Lisa naar de toeschouwer, op een serene manier met een lichte glimlach om haar mond. Waar je ook staat in de ruimte, je maakt oogcontact, wat voor deze tijd zeer bijzonder was omdat dat al snel als ondeugdelijk kon worden beschouwd. De Mona Lisa is gemaakt met de gulden snede, wat werd gezien als de goddelijke verhouding. Het lijkt het eerste schilderij in de geschiedenis waar de ziel van de geportretteerde werkelijk van het doek af spat.

Barok (1600-1700)

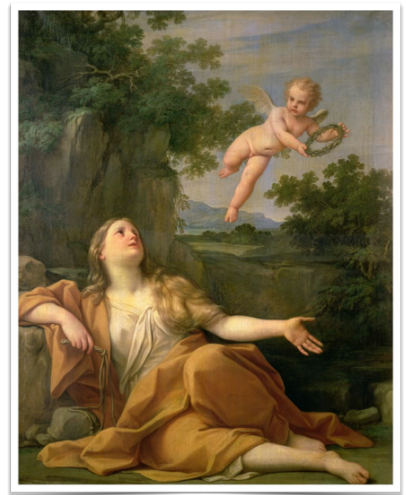

Rubens, de drie gratiën, 1620

De Barok kenmerkt zich door een overdaad aan drama en expressie. Het is de kunst van het gevoel, groots en overweldigend. Als reactie op de reformatie moeten de kerken de aanwezigen overdonderen met een overvloed aan beelden, aan pracht en praal, aan emotie en expressie. Door de overtuigingskracht van de kunst moest je wel weer tot het ware geloof komen. (Groenendijk, heijen & keuning, 2021)

In de tijd van de 17e eeuw was het schoonheidsideaal voor vrouwen weelderig en bleek. Het werd gezien als een teken van welvaart, waarbij de volle jurken van de vrouwen de ronde vormen nog beter deden uitkomen. Een meester die dat

goed kon weergeven was Rubens. Hij beeldde de vrouwen nog ronder en voller uit dan bijvoorbeeld Rembrandt of Caravaggio. Wellicht had dit te maken met zijn eigen persoonlijke voorkeur en hield hij wel van stevige schoonheden. (De Baaij, 2024) De Barok kenmerkt zich tevens door het gebruik van symboliek in de werken. Zoals de 'boetvaardige Maria Magdalena' van Marcantonio Franceschini. De dure jurk met de blote schouder en blote voet wijzen naar een 'gevallen vrouw'. Door de open hand en schuldbewuste blik blijkt dat zij zich schuldig voelt en boete wil doen.

Franceschini, boetvaardige Maria Magdalena, 1700

Metsu, de Jagersbuit, ca 1658

De symboliek gaat nog verder; een haan staat voor onkuisheid, een hond voor trouw (met name voor de echtgenoot en het geloof), een vogel in een kooi voor maagdelijkheid en een open kooi voor verloren maagdelijkheid, een mandje eieren voor vruchtbaarheid, een wortel voor seks, etc. Het schilderij 'De jagersbuit' van Gabriël Metsu zit vol symboliek. Het aanbieden van de vogel gaat over 'vogelen' een ander woord voor seks. De naaiende vrouw heeft haar slof uit, een symbool voor een gevallen vrouw, bovenop de kast staat cupido, het symbool van de liefde. Het geweer op de voorgrond staat voor de seksualiteit van de man. De twee honden wijzen op trouw. (de Jongh, 1968)

Rococo (1700-1750)

Toen in Frankrijk Lodewijk de XV aan de macht kwam, hoefde de adel de vorst niet meer in alles te gehoorzamen. De adel besteedde veel tijd aan het verfraaien van de paleizen die ze bouwden in en om de stad. De stijl die op dat moment heerste was de rococo; pracht en praal in de vorm van schelpvormen, overdadig, asymmetrisch en frivol. In de beeldende kunst zijn de onderwerpen luchtig en speels, zoals het elegant flirten in een idyllisch landschap, het 'fête galante'. Het onderwerp was op fantasie gebaseerd, aangezien de adel vooral gearrangeerde huwelijken had. De rococo-stijl drong nauwelijks door tot de nuchtere Hollanders waardoor deze stijl nauwelijks in Nederland te zien is. (Groenendijk, Heijen & Keuning, 2021)

Jean François de Troy, *liefdesverklaring*, 1731

Fragonard, *L'Escarpolette*, 1767

Hij kijkt onder haar rok terwijl zij haar muiltje naar hem toe schopt.

Tijdens de Rococo was het schoonheidsideaal van de vrouw 'petite en elegant'. Ze moest smalle schouders en een smalle taille hebben en er zo jong mogelijk uitzien. Een bleke huid werd tot stand gebracht met poeder en rode wangen met blush. Ze droeg weelderige pastelkleurige jurken met een diep decolleté. Voor mannen was het normaal om de borsten van de vrouwen aan te raken en te kussen, want het was makkelijker om de borsten te bevoelen dan haar hart te veroveren. De mode was om de haren zo hoog mogelijk op te steken of een pruik te dragen die enorm de lucht in ging, soms wel een halve meter. Omdat het nogal wat voeten in aarde had om het haar mooi te houden, sliepen vrouwen soms in stoelen om het haar niet te ruïneren. (Aksingsna, 2017)

Het schilderij de Schommel is gemaakt in opdracht van Charles Collé, die een portret van zijn maîtresse wilde laten

(Neo)Classicisme (1750-1850)

Ingres, de Bron, 1850

Zoals steeds in de geschiedenis heeft iedere stroming weer een tegenreactie. Met de ontdekking van Pompeï en de opkomst van het rationalisme, werd het frivole karakter van de rococo afgewezen. Ware schoonheid gaat over de juiste verhoudingen, zoals te zien was in de klassieke Griekse kunst. Er werd aandacht besteed aan evenwichtige gebalanceerde composities en juiste proporties. Kunst was beredeneerbaar, te begrijpen met het verstand en ontdaan van opsmuk. Met koele kleuren en eenvoudige composities werd het onderwerp belangrijker dan de vorm. De verhalen van de klassieke oudheid werden vertaald naar hedendaagse gebeurtenissen. (Kunstbus, 2020)

De Bron van Ingres laat de vrouw zien als het begin van al het leven. De compositie is spannend door de pose van de vrouw en de wijze waarop zij de kruik in evenwicht houdt.

Jacques-Louis David, portret Madame Recamier, 1800

Madame Recamier (1777-1849) was een tegenstander van Napoleon en werd op haar 15e al uitgehuwelijkt aan een 30 jaar oudere man. Ze organiseerde salons in Parijs en was muze van vele kunstenaars. Toen zij weigerde om hofdame te worden aan het hof van Napoleon (om haar enigszins te beteugelen) werd zij verbannen. (De Baaij, 2017) In het schilderij is duidelijk te zien dat de lijnen en compositie gebaseerd zijn op de klassieke oudheid. De

kleuren zijn tonisch waardoor de aandacht wordt getrokken naar de geportretteerde die als een klassieke schone gekleed is.

Romantiek (1780-1880)

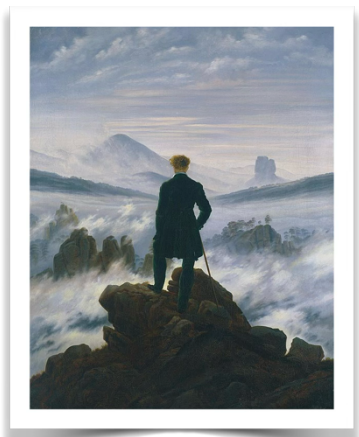

Johann Heinrich Füssli, Nachtmahr, 1781

met hem gedaan. Schrik aanjagende mythische wezens, zoals zeemeerminnen, sirenen, nimfen en zee(heksen) waren in de literatuur dan ook veel vertegenwoordigd. (Duitseliteratuur, 2025)

De Romantiek was in het nuchtere Nederland niet zo populair. De Nederlandse dichter W. Hecker zei "De Romantiek is als een mooi meisje, maar er zweeft een helse trek om haar lippen."

In de tijd van de Romantiek was het chique voor de vrouw om thuis te blijven, zoals eerder beschreven in hoofdstuk 1. In veel Romantische schilderijen zie je dan ook de mannen die op avontuur gaan en in de meest prachtige dramatische landschappen staan. Een bekend romantisch schilder is Caspar David Friedrich. Hij heeft in deze twee schilderijen prachtig weergegeven hoe de man-vrouw verhoudingen in die tijd werden gezien.

Friedrich, Der Wanderer über dem Nebelmeer, 1818

Friedrich, Frau am Fenster, 1822

Realisme (1830-1870)

De tegenstroom van de Romantiek was het realisme. Niet het idyllische fantasierijke, maar de rauwe lelijke werkelijkheid van het harde bestaan werd weergegeven. Zoals in het

Millet, de Aarenleesters, 1857

schilderij de Arenleesters van Jean-François Millet. De vrouwen rapen de overgebleven aren op na de oogst om zo ook tot een maaltijd te komen. Het realisme werd minder op prijs gesteld door de kunstelite, die niet wilden worden geconfronteerd met de armoede maar meer hielden van de historische thema's en de academische schilderijstijl. (Groenendijk, Heijen & Keuning, 2021)

Het realisme liet de dagelijkse werkelijkheid zien van de maatschappij, sociale thema's

werden niet geschuwd. Door de komst van verf in tubes werd het mogelijk om buiten te gaan schilderen.

De kunstenaar Daumier was schilder, beeldhouwer en lithograaf. Veel van zijn spotprenten werden in kranten gepubliceerd waarbij hij de arbeidersklasse verdedigde tegen de hautaine gezagsdragers. In zijn schilderijen gaf hij de armoede weer, zoals in het schilderij 'derde klas treinwagon'.

Daumier, derde klas treinwagon, 1864

Manet, Le Déjeuner sur l'herbe, 1863

Een controversieel schilderij uit deze tijd kwam van de financieel onafhankelijke Eduard Manet. Een schilderij waarbij beide vrouwen (half)naakt tijdens een picknick worden afgebeeld terwijl de mannen volledig gekleed zijn en de vrouw op de voorgrond de toeschouwer aankijkt, werd rondit afgekeurd en als onfatsoenlijk gezien. Het toonde dat de schilder zijn eigen vrijheid had in de onderwerpen die hij wilde tonen. (kunst 19e eeuw, 2025)

Impressionisme (1860-1890)

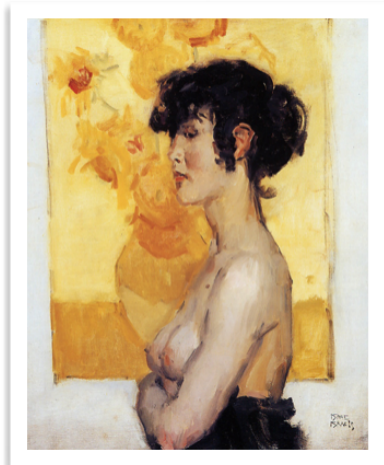
Monet, Terras in Sainte-Adresse, 1867

De impressionisten braken met de academische schilderkunst en probeerden met korte schilderstroken een momentopname te maken, een impressie. Door de komst van de tubes verf, meerdere verfkleuren en het verbeteren van de spoorwegen, trokken de impressionisten er op uit om een landschap te vangen. Kleur en licht waren belangrijk en veel impressionistische werken laten zich zien als een stralende zomerdag. (Groenendijk, Heijen & Keuning, 2021)

Het schoonheidsideaal van de Parijse vrouw wordt mooi verbeeld in de werken van Toulouse-Lautrec, waarbij de weelderige boezem wordt afgewisseld met een wespentaille en een weelderig achterwerk, het zandloperfiguur.

Toulouse-Lautrec, La Danse au Moulin Rouge, 1890

Isaac Israëls, vrouw voor zonnebloemen, 1918

Een van de Nederlandse impressionistische meesters van Isaac Israëls. Hij maakte prachtige portretten van mooie trotse vrouwen, met een losse toets, waardoor alle aandacht naar de trotse houding gaat.

Isaac Israëls, Mata Hari, 1916

Post-Impressionisme (1884-1904)

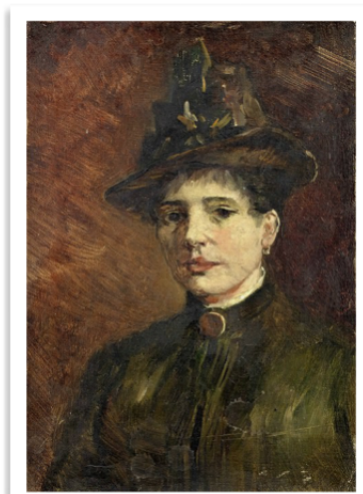
Cezanne, Les Grandes Baigneuses, 1900

werkten met de kleurentheorie waarbij tegengestelde kleuren tegen elkaar werden aangezet om extra te benadrukken. (de Baaij, 2016)

Vincent van Gogh kan hier niet ontbreken. In van Goghs beleving bestonden er twee

van Gogh, portret van een vrouw, 1885

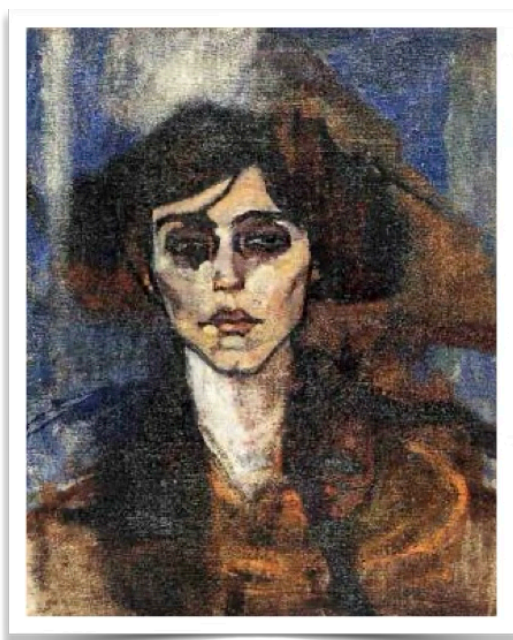
van Gogh, portret van vrouw met hoed, 1886

Het postimpressionisme is als reactie op het impressionisme ontstaan. Het gaat hierbij niet om het direct waarneembare, maar om het gevoel en de symboliek. De verschillende stijlen die hieruit voortvloeien worden postimpressionisme genoemd. Er werd gebruik gemaakt van felle kleuren of vervormingen om de juiste emoties weer te geven. Veel postimpressionisten

typen vrouwen. De vrouwen van zijn eigen sociale klasse, die hij hoog achtte en de vrouwen aan de onderkant van de maatschappij die hij met mededogen bekeek. (vangoghmuseum, 2025) Het lijkt er op dat de portretten van zijn eigen sociale klasse wat eleganter werden afgebeeld.

Moderne Kunst (1890-1970)

In deze periode is de wereld volop ontwricht door oorlogen, economische depressies en nieuwe technieken. De moderne kunst is de verzamelnaam voor de periode waarin de drang om te experimenteren met nieuwe vormen in de kunst centraal staat. Belangrijke stromingen in de moderne kunst zijn het kubisme, het futurisme, het dadaïsme en het surrealisme. (Groenendijk, Heijen & Keuning, 2021) Enkele voorbeelden volgen hieronder.

Modigliani, portret van Maude Abrantes, 1907

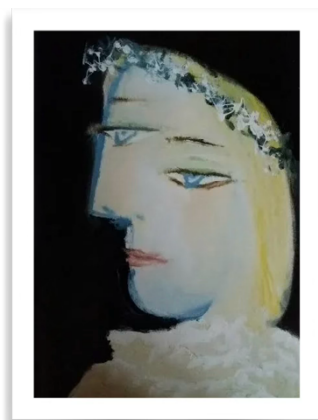

Schiele, De dood en het meisje, 1915

Picasso had tijdens zijn leven verschillende liefdesrelaties. Iedere relatie leek hem te inspireren tot nieuwe stijlen, die zijn liefde of bewondering leek te verbeelden. (Meester, 2021)

*Picasso, Dora Maar met grünen
Fingernägeln, 1936*

*Picasso, Marie-thérèse Walter 7,
1937*

Magritte, le double secret, 1924

De surrealistische kunstenaar René Magritte probeerde in zijn werken te vervreemden. Door haarscherp beelden te schilderen die niet echt kunnen zijn, maar dat wel lijken te zijn. Het werk de geheime dubbelganger is als het ware een gebroken vrouwenportret, waardoor je naar binnen kunt kijken. Aan de binnenkant zijn er belletjes om textiele doeken gewikkeld, die hem deden denken zijn jeugd in Brussel, waar de paarden met belletjes door de straten liepen. (kunstbus, 2025)

Edvard Munch, de expressionist, is vooral bekend om 'de Schreeuw'. Een ander werk van hem is 'Woman in three stages' waarbij hij de verschillende levensfasen van een vrouw verbeeld. Het onschuldige kind in het wit, de seksueel actieve vrouw met rode haren, de vrouw van middelbare leeftijd en de oude vrouw richting de dood. (Hertogs, 2022)

Edvard Munch, woman in three stages, 1894

Post-Moderne Kunst (1970-heden)

Het is moeilijk in een paar zinnen te vatten wat nou kenmerkend is voor het post-modernisme. Was het modernisme nog vol vertrouwen over de vooruitgang, het post-modernisme is kritischer op de nadelen van deze vooruitgang. Het is kritischer over de maatschappelijke ontwikkelingen en verzet zich tegen het elite van de kunst. In de periode van de postmoderne kunst worden allerlei technieken door elkaar gebruikt en lijkt het verhaal, het idee, de boodschap belangrijker geworden dan de esthetiek. Er zijn meer manieren om de werkelijkheid te ervaren. Stijlen die te onderscheiden zijn, zijn landart, bodyart, popart, graffiti, performances, installaties, conceptuele kunst, happenings en videokunst. Kunstenaars maken eclectische kunst en voegen verschillende stijlen en technieken samen tot iets nieuws, wat soms wel en soms juist geen betekenis heeft. (Aboutart,2025)

Andy Warhol, Marilyn Diptych, 1962

De fascinatie met Marilyn Monroe van Andy Warhol komen mooi tot uitdrukking in de vele zeefdrukken die hij van haar maakte. De dag na haar dood maakte hij het werk "Marilyn Diptych" waarbij haar afbeelding links op het doek nog met heldere kleuren is afgebeeld, gelijk de glamour en aanbidding die zij in het begin ervaarde van het publiek. Aan de rechterkant wordt

het beeld steeds waziger en vervaarder, gelijk de afnemende aanbidding van het publiek. Meer bekend zijn de "Shots Marilyn" uit 1964. Een vriend van Warhol bracht een fotografe mee naar het atelier van Warhol. Toen zij vroeg of ze het werk mocht 'schieten' veronderstelde Warhol dat zij een foto wilde maken. Ze trok echter een pistool en beschadigde 4 werken recht tussen de ogen. Warhol vroeg zijn vriend de fotografe te zeggen 'dat nooit meer te doen'. De 4 beschadigde werken zijn echter collectors items geworden. (Ghighi, 2025)

Keith Haring, (pop-art/graffiti-art) maakte in de jaren 90 een serie over de HIV/Aids epidemie. (Atlanta Argun, 2024) Met krachtige 'simpele' beelden liet hij zien wat het effect was voor de Afrikaanse zwangere vrouwen. Enkele werken staan hieronder afgebeeld. Fertility 4 laat twee zwangere figuren zien die zijn overgeleverd aan de figuur in het midden waarmee Haring de gevaren van het zwanger zijn tijdens de epidemie benadrukt. In fertility 1 maakt Haring gebruik van stippen die overeenkomen met de zweren die bij aids voorkomen. Het Ankh symbool in het midden van de buik van Fertility 5 staat voor het eeuwige leven, het voortbrengen van het leven. Ook hier heeft Haring de stippen toegepast.

Haring, fertility 4, 1983

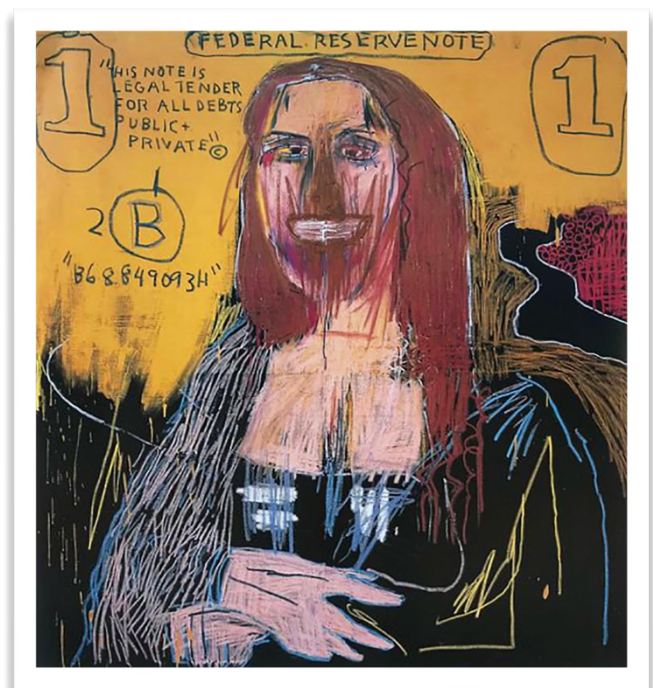

Haring, fertility 1, 1983

Haring, fertility 5, 1983

Basquiat was een bijzondere kunstenaar die met acryl en pen maatschappelijke thema's aan de orde stelde. Een groot deel van zijn werk was een aanklacht tegen racisme, waar hij zelf ook veel mee te maken had. Hij was de eerste Afro-Amerikaan die wereldberoemd werd. Zelf wilde hij gewoon een goed kunstschilder zijn. De druk werd hem echter te groot en hij overleed op 27 jarige leeftijd aan een overdosis heroïne. Het beeld Mona Lisa, laat Mona Lisa zien op een dollar biljet. De kunstenaar lijkt hiermee te zeggen dat kunst en geld twee verschillende waardes zijn. Hoewel hij bekend stond om het uitgeven van grote sommen geld, lag zijn hart toch bij de kunst.

Basquiat, Mona Lisa, 1983

Conclusie

Het kunstwerk 'l'atelier du peintre' van Gustave Courbet laat in mijn optiek prima zien wat er aan de hand is wanneer we naar de huidige kunstgeschiedenis kijken.

Courbet, l'atelier du peintre, 1854

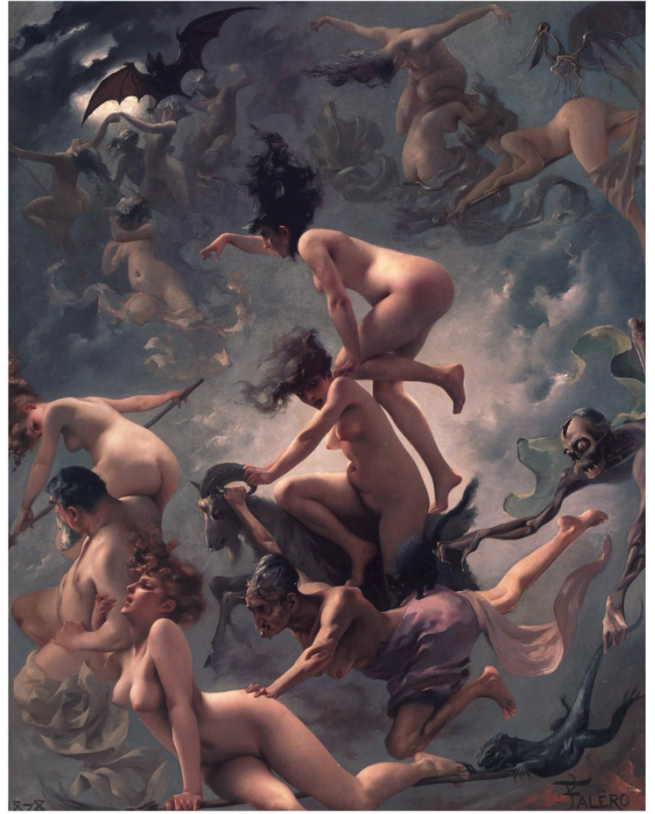
We zien de kunstenaar in het centrum van het doek, omgeven door bewonderaars van verschillende pluimage die naar zijn werk komen kijken. Het model staat nog steeds naakt middenin het publiek, vol bewondering naar zijn werk te kijken, haar hoofd enigszins gebogen volgt ze zijn bewegingen vol adoratie.

Alle werken die in dit hoofdstuk zijn belicht, zijn gemaakt door mannen. Het is de wijze waarop de mannelijke kunstenaar naar 'de vrouw' keek. De mannelijke blik op het (naakte) vrouwenlichaam. De wijze waarop de vrouwen werden geportretteerd konden in feite twee dingen betekenen; hetzij een waarschuwing wat er zou gebeuren wanneer de vrouw losbandig zou worden, hetzij een verheerlijking van de bedeesde gehoorzame galante vrouw. Hoewel de subjectieve wijze waarop de mannelijke kunstenaar de vrouw heeft neergezet niet anders kan dan wijzen op de geldende maatschappelijke normen en moraal, betekent het tevens dat de vrouwen die de kunst konden aanschouwen tevens doordrongen werden van deze onbewuste boodschap. Net zoals de reclames ons tegenwoordig nog beïnvloeden op de idealen die we na dienen te streven, zullen de renaissance dames het ook moeilijk gevonden hebben om een ander in de ogen te kijken of letten de barokke vrouwen er op geen blote schouder te laten zien zodat de anderen niet zouden denken dat ze losbandig en dus verderfelijk waren.

De man of de mannelijke kunstenaar mocht in alle openheid het vrouwenlichaam bewonderen in de naakten die er zijn gemaakt, terwijl de vrouw werd geleerd zich te schamen voor haar seksualiteit. De muzen in de kunst werd echter wel gevraagd zich kwetsbaar op de stellen. De dubbele moraal in deze is hoogst opmerkelijk en zorgt tevens voor een versterking van de achtergestelde positie van de vrouw. Het vrouwelijk naakt is openlijk, terwijl de mannelijke genitaliën nog steeds bedekt of verborgen blijven en vooral gespierd en sterk lijken.

Natuurlijk zijn er uitzonderingen, zoals da Vinci die brak met de regel dat de geportretteerde geen oogcontact mocht maken, de liefde voor de muzen die bij sommige kunstenaars van het doek af spatte, of de maatschappijkritiek die uit het realisme of uit het werk van Warhol spreekt.

Het punt is echter wel, dat het uitzonderingen zijn en dat de vrouw in de wijzen waarop ze werd afgebeeld, tegelijkertijd de boodschap kreeg om zich klein te maken en te houden. Je wilde niet de kans lopen om als heks vervolgd te worden, als onkuis te boek te staan, om verstoten te worden. Daarvoor waren de vrouwen nog te afhankelijk van de mannen in de maatschappij.

Louis Falero, Witches going to the Sabbath, 1878

3. Rebelse vrouwen (in de kunst)

Wanneer ben je rebels?

Volgens de van Dale is een rebel:

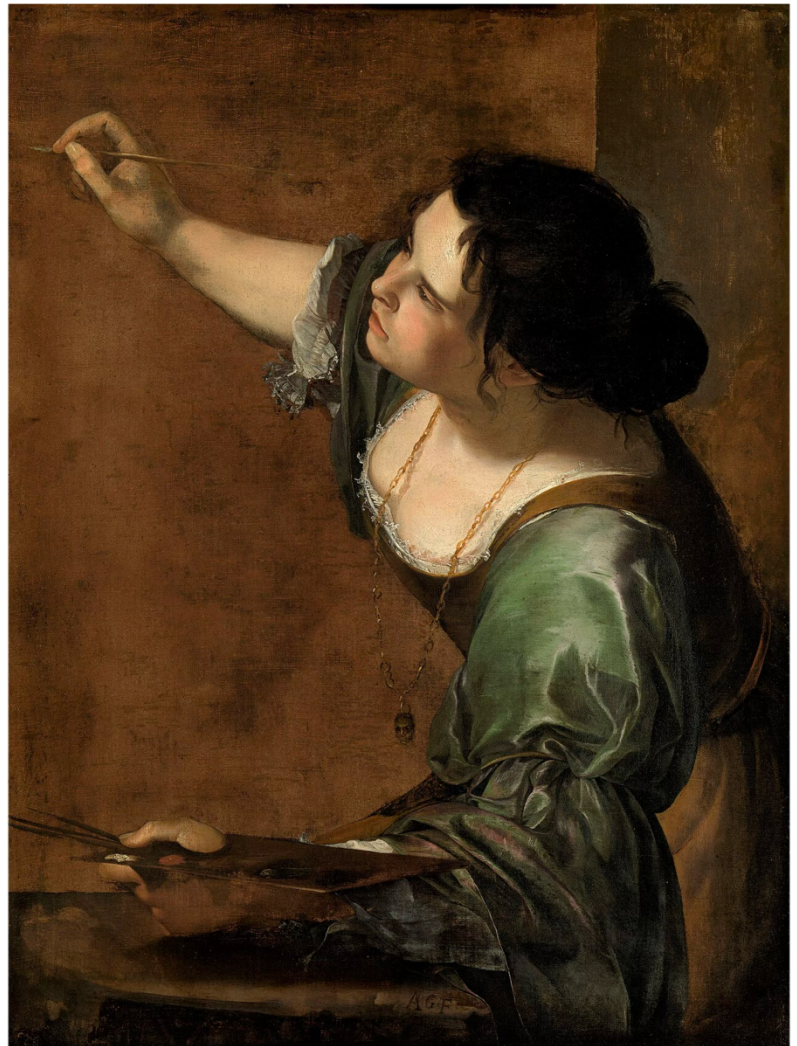
- Een mouter
- Een opstandig iemand

Ofwel een persoon die zich verzet tegen het heersende gezag.

Is het gek dat er vrouwen zijn, die ondanks de heersende normen, ondanks de 'taak' van vrouwen om zich te richten op het dienen van haar echtgenoot en het baren van kinderen, ondanks dat het als ongepast werd gevonden wanneer zij zich bezig hielden met de buitenwereld, is het gek dat er vrouwen zijn die ondanks de fysieke en sociale gevaren, zich bezig hielden met het maken van kunst?

En hoe deden deze vrouwen dat dan in hun eigen tijdperk, met de beperkingen die hen werden opgelegd door de geldende normen? Welke gevaren liepen zij en wat hadden zij te overwinnen om toch hun diepste verlangen, het maken van kunst, vorm te geven?

In dit hoofdstuk ga ik op zoek naar de antwoorden op deze vragen. Als eerste bespreek ik de beperkingen die vrouwen hadden wanneer het aankwam op het maken van kunst, vervolgens bespreek ik de creativiteit die vrouwen hadden om toch de kunst te maken. Ik ga kort in op de kunstacademies en geef een podium aan een aantal rebelse kunstenaressen.

Artemisia Gentileschi, Self portrait as the allegory of painting, 1638

Beperkingen

Om een kunstenaar te worden heb je een aantal zaken nodig:

- Materialen om mee te werken,
- Toegang tot onderwijs, studie naar anatomie bijvoorbeeld
- Een zekere onafhankelijkheid om te maken wat je voor ogen hebt
- Tijd om met kunst bezig te zijn

Om een blijvend olieverfschilderij te maken heb je nodig; een spanraam, linnen, pigmenten, olie, terpentijn, penselen en ruimte om in te werken. Wanneer de omgeving jou niet aanmoedigt als kunstenaar en je hebt bovendien niet de beschikking tot financiële middelen om deze zelf aan te schaffen, dan is het maken van een olieverfschilderij praktisch onmogelijk.

Zoals beschreven in de vorige hoofdstukken kregen vrouwen weinig bewegingsruimte. Om een vak te leren, was het van belang je al van jongs af aan te laten scholen binnen een gilde. Vrouwen hadden over het algemeen geen toegang tot een gilde of onderwijs. Alleen wanneer de vrouw in haar directe omgeving in aanraking kwam met de materialen, bijvoorbeeld door haar vader of broer, was het mogelijk dat zij zichzelf kon ontwikkelen op het gebied van de kunsten. Een andere route was nauwelijks mogelijk. Toen de eerste kunstacademies en kunstopleidingen starten, werden vrouwen geweerd. Hun tere gestel zou dit niet aankunnen. In de veertiende eeuw schreef Boccaccio 'De Mulieribus Claris (Beroemde vrouwen, 1361-1362) waarin hij een aantal kunstenaressen beschreef. Hij schreef echter ook dat 'de schilderkunst te hoog gegrepen is voor de vrouwelijke geest en onmogelijk tot resultaat kan leiden zonder die grote intellectuele concentratie die vrouwen in de regel zeer langzaam verwerven'. In de renaissance mochten vrouwen niet op een steiger staan. Hierdoor was het voor vrouwen onmogelijk om bijvoorbeeld een fresco te maken. (Higgie, 2021) De ban voor vrouwen op de kunstacademies bleef tot 1871 in stand. Toen vrouwen wel werden toegelaten, werden zij in eerste instantie uitgesloten van de lessen met naaktmodellen. (Simkute, 2024)

De kunstwerken die vrouwen wel mochten maken en niet als onzedelijk of onkuis werden beschouwd, waren pastellen, portretten (gekleed natuurlijk), huiselijke tafereeltjes en miniaturen. Het schilderen van bloemen was bijvoorbeeld wel toegestaan, het maken van een portret waarin spieren waren te zien niet. Guillaume Apollinaire, Franse dichter, schreef in 1860: 'De grootste fout die vrouwelijke kunstenaars kunnen maken is dat ze mannen willen overtreffen, en in het proces kun eigen charmes verliezen.'

Maria van Oosterwijk, Vaas met tulpen, rozen en andere bloemen met insecten, 1669

En wanneer een vrouw toestemming kreeg om kunst te maken en een zekere faam verwierf, was het van groot belang dat zij van onbesproken gedrag was en bleef. Higgin (2021) beschrijft bij het werk van Sofonisba (1535-1625): "Mannen waren nog steeds doorslaggevend voor het slagen of falen van de kunstenaarscarrière van een vrouw die zich met deze revolutionaire activiteit bezig hield. Zij dienden verzekerd te zijn van haar smetteloze karakter en het onkreukbare gedrag. Vrouwen die professioneel kunstenaar wilden zijn verbeelden hun kuisheid vaak door religieuze objecten te schilderen. Als vrouwen hun werk al signeerden, werd daar vaak het woord 'virgio' (maagd) aan toegevoegd, om zo hun kuisheid nogmaals te benadrukken.

Ook in latere tijden was het nog van belang voor een vrouw om van onberispelijk gedrag te zijn verklaard, om succes te kunnen hebben als kunstenaar. Zoals Mary Beale (1633-1699) die beroemd was in Engeland en grote opdrachtgevers had en een schriftelijke bevestiging kreeg door een publicatie van een bevriende schilder die schreef: "(...) de buitengewoon deugdzaam Mevrouw Mary Beale, die schilderkunst en poëzie, die bij anderen slechts een zekere gelijkenis vertoonden, in haar eigen verbeelding tot een en hetzelfde heeft gemaakt." Pas toen zij publiekelijk deugdzaam was verklaard was het gangbaar om een opdracht bij haar in te dienen. (Higgin, 2021).

Mary Beale, zelfportret, 1665

De grondlegger van de kunstgeschiedenis Vasari schreef in zijn tweede uitgebreidere versie van 'De levens van de grootste schilders, beeldhouwers en architecten' in 1550 over de dertien vrouwelijke kunstenaars (van de 300): "Ze zijn ook niet te trots geweest om met hun kleine handen, zo zacht en blank, zware handarbeid te verrichten alsof ze de lauwertak van onze suprematie willen ontrukken. (...) zoals in onze tijd Properzia de Rossi uit Bologna dat deed, een jonge vrouw die niet alleen uitmunt in huishoudelijke taken zoals alle andere vrouwen, maar ook in talrijke wetenschappen, zodat alle mannen-om nog maar de zwijgen van de vrouwen- jaloers op haar waren." Hier raakt hij waar het aan schort. Pas wanneer alle taken gedaan waren, de kinderen en echtgenoot verzorgd, het huis op orde en niemand haar zou missen, kon de vrouw de tijd vinden om bezig te zijn met kunst. (Kooiman, Macieszka, & Schuiten-Kniepstra, 2023)

Zoals in eerder beschreven, was het vrij gangbaar dat vrouwen werden ontslagen wanneer zij zwanger werden. Ook in het kunstenaarschap was het vrij moeilijk om het moederschap met een carrière te combineren. Wanneer een vrouw een gerenommeerd kunstenaar was, waren er altijd critici die zich afvroegen of zij wel een goede moeder was. Vandaar dat er veel kunstenaressen zijn geweest die bewust geen moeder zijn geworden. (de Wolf, 2021)

Inventiviteit

Het Londen Tate museum verzorgde in 2024 de tentoonstelling *New You See US*, waarbij meer dan 250 werken van professionele vrouwelijke kunstenaars in de periode tussen 1520 en 1920 werden getoond. Het Londen Tate streeft er naar om de helft van de collectie uit vrouwelijke kunstenaars te laten bestaan. (van Binsbergen, 2024) Hoe hebben deze vrouwelijke kunstenaars het voor elkaar gekregen om zich te ontwikkelen, ondanks de beperkingen die eerder werden beschreven.

Zoals eerder gezegd, mochten vrouwen geen anatomie bestuderen of modellen bestuderen. Om toch aan de drang te schilderen te voldoen, waren vrouwen creatief. Ze bestudeerden familieleden, zoals Sofanisba, die haar zussen op doek vereeuwigen toen zij aan het schaken waren. Hiermee was zij de eerste kunstenaar die haar familie als voornaamste onderwerp portretteerde.

Voor haar dertigste was Sofanisba al een beroemd kunstenaar. Haar vader Amilcare verkocht de portretten die zij maakte en vroeg aan Michelangelo of hij zijn begaafde dochter in de leer wilde nemen. Hij sloot bij de brief een tekening van Sofanisba bij van een lachend meisje. Michelangelo antwoordde met de opdracht om een huilende jongen te tekenen. Sofanisba maakte haar broertje aan het huilen en stuurde de tekening die ze daarvan maakte als antwoord aan de meester. Michelangelo was zo onder de indruk van de tekening dat hij haar een poosje onder zijn hoede nam.

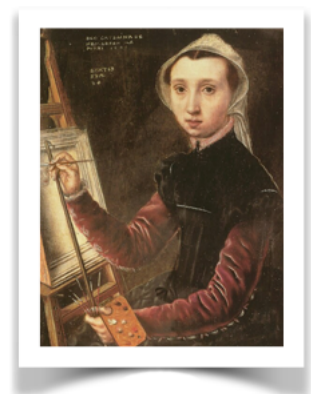

Sofonisba Anguissola, Lucia, Minerva and Europa Anguissola playing chess, 1555

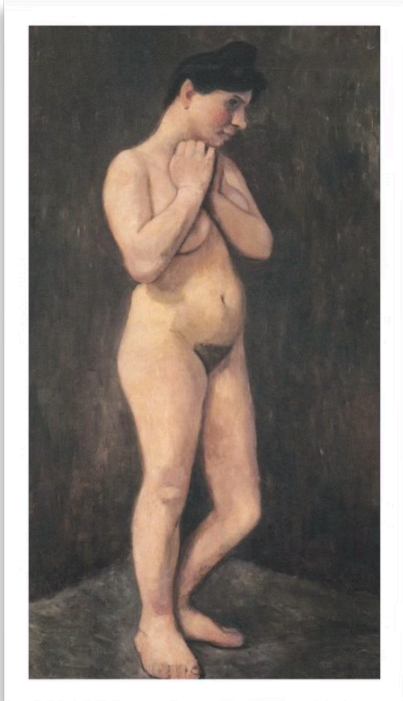

Sofanisba, Asdrubale morso da in gambero, 1554

Een andere manier om toch de menselijke bottenstructuur te kunnen bestuderen en op doek te vereeuwigen was een zelfportret. Door gebruik te maken van een spiegel kon de kunstenaar haar eigen botstructuur ontdekken. Het eerst bekende zelfportret van een vrouw was die van Catherine van Hemessen, een tijdgenoot van Sofanisba. Ze heeft erbij geschreven: "Ik heb mezelf geschilderd"

Catherine van Hemessen, zelfportret, 1548

Paula Modersohn-Becker, zelfportret, 1905

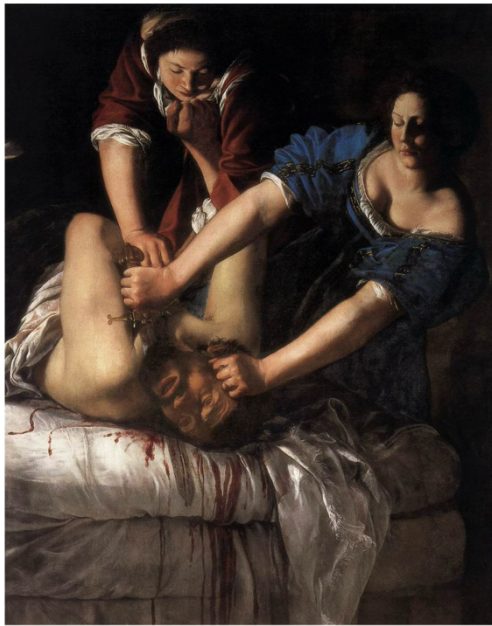
Het bestuderen van naaktmodellen is tot ver in de 19e eeuw niet mogelijk geweest voor vrouwen. Door middel van de spiegel konden zij echter wel zichzelf portretteren. Een vrouw die zichzelf naakt schildert, heeft een andere impressie wanneer een vrouwenlichaam door een man wordt vereeuwigd. Het lijkt alsof het kwetsbaarder en realistischer is, ook aangezien de vrouw erg kritisch naar zichzelf kan kijken en onvolkomenheden niet wegpoetst. Zoals bijvoorbeeld te zien in het zelfportret van Paula Modersohn-Becker. (Higgie, 2021)

Wanneer we kijken naar het schilderij 'De triomf van Bacchus' is het een raadsel hoe Michaelina Wautier (1604-1689) het voor elkaar heeft gekregen om zo realistisch te kunnen schilderen terwijl het bestuderen van naakten haar niet was toegestaan. Zij heeft zichzelf geportretteerd aan de rechterkant van het schilderij. Het is mogelijk dat zij toegang had tot etsen of geschriften van kunstenaars die een studie deden naar levend naakt en dat zij zich dat op deze wijze eigen kon maken. Het kan zijn dat zij de schilderijen in de musea met meer dan een bezoekersoog onderzocht. Ook is het mogelijk dat zij het leerde van haar broer, een kunstenaar, met wie zij het huis deelde. Het is echter niet mogelijk om het antwoord op deze vraag werkelijk te vinden, aangezien er over vrouwelijke kunstenaars, hoe getalenteerd ook, weinig is terug te vinden in de archieven.

Michaelina Wautier, De triomf van Bacchus, 1643-1649

De kunstacademies

Artemisia Gentileschi . *Judith onthoofd Holofernes*, 1611

Artemisia Gentileschi was zo ver bekend de eerste vrouw die werd toegelaten op een kunstacademie, de Accademia dell'arte del Disegno. Artemisia had een moeilijke start in de kunstwereld. Aangezien zij in eerste instantie niet werd toegelaten, bracht haar vader haar in de leer bij Agostino Tassi die haar verkrachtte en weigerde haar te huwen. Om haar eer te redden, gaf haar vader Tassi aan bij de autoriteiten en werd Artemisia onderworpen aan een onderzoek en

marteling om haar verhaal te verifiëren. Daarna trouwde ze met een beschikbare man. Doordat zij bekendheid verwierf en contacten kreeg met familie de Medici, werd zij vanwege haar talent toegelaten tot de academie. Zij maakte voornamelijk bijbelse taferelen en heeft veel beroemdheid vanwege haar talent verworven in zowel Italië als Engeland. (Historiek, 2020) Artemisia was echter een uitzondering wanneer het ging over het volgen van professioneel kunstonderwijs.

Pas laat in de 19e eeuw werden vrouwen toegelaten tot de kunstacademies. In eerste instantie nog steeds met de restrictie dat zij geen naakt mochten bestuderen. Van naaktmodellen werden zij nog steeds buitengesloten.

In Parijs was daar echter een uitzondering. De kunstenaar Rodolphe Julian, getrouwd met de schilder Amélie Beary-Saurel, stichtte de Académie Julian in 1868. Het was de enige instelling in Frankrijk die vrouwelijke studenten accepteerde en hen ook naar naakte modellen liet schilderen. Marie Bashkirtseff was een van de studenten in deze academie. De in Kiev geboren Marie wilde in eerste instantie zangeres worden, maar vanwege een ziekte moest zij deze droom laten varen. Toen zij besloot kunstnaares te worden, produceerde ze kunstwerken die niet te evenaren waren in aantal en kwaliteit. Zij overleed op 26 jarige

Marie Bashkirtseff, *zelfportret*, 1880

Marie Bashkirtseff, *Dans l'atelier*, 1881

leeftijd aan tuberculose en liet zo'n 200 schilderijen, tekeningen en beeldhouwwerken na. Helaas is het meeste hiervan verloren gegaan tijdens een Duits bombardement. Marie Bashkirtseff is niet alleen beroemd geworden door haar kunst. Ze was een fervent dagboekschrijfster.

In 1879 schrijft ze:

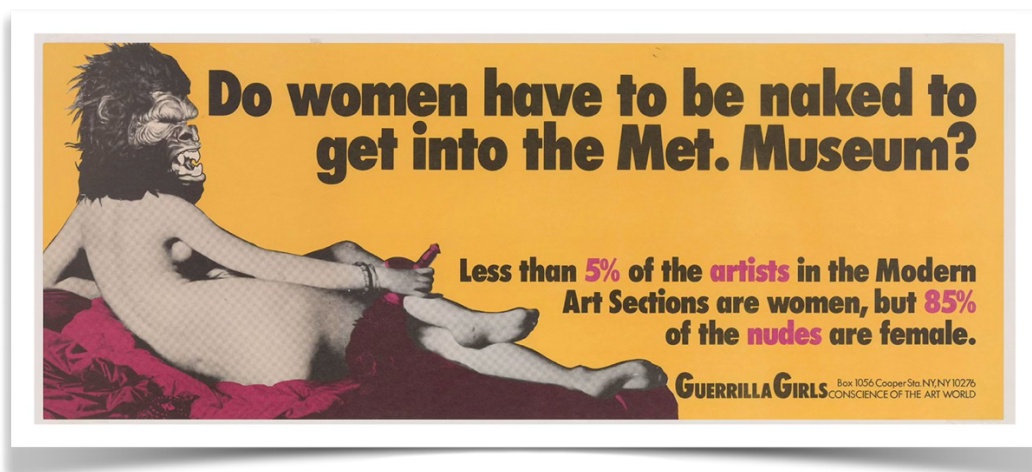
"Waar ik naar hunker is de vrijheid om er alleen op uit te gaan, te komen en te vertrekken, te zitten op de stoelen van Jardin des Tuileries, om stil te staan voor de kunsthandels, kerken en musea binnen te lopen, 's avonds door de oude straten te wandelen, daar hunker ik naar, zonder die vrijheid kan iemand geen echte kunstenaar worden. Denk je dat ik geniet van wat ik zie, als ik zo gechaperonneerd wordt en als ik moet wachten op mijn koets, mijn gezelschapsdame en mijn familie als ik naar het Louvre wil?"

Later op haar ziekbed schreef ze: "Waarom zou ik liegen of veinzen? Ja het is duidelijk dat ik wel het verlangen, maar niet de hoop koester om hoe dan ook op aarde te blijven leven. Als ik niet jong sterf hoop ik een groot kunstenaar te worden. Als ik wel jong sterf wil ik dat mijn dagboek wordt gepubliceerd."

Haar moeder willigde deze wens in, liet het boek gecensureerd publiceren en het boek sloeg in als een bom en werd door velen bewonderd. Nog steeds vinden er herdrukken plaats. (Reynaerts, 2023)

Tot 1870 was het voor vrouwen niet mogelijk om te studeren aan een kunstacademie. Tot in de jaren 30 was het vrouwen niet toegestaan om naaktmodellen te tekenen. Daarna werd het gelijkwaardiger. Tegenwoordig is 70% van de studenten aan een kunstacademie vrouw. Toch is slechts 13% van de collectie in Nederlandse musea gemaakt door een vrouw. (Women inc, 2022)

In 1985 werd in het Metropolitan Museum New York een expositie gehouden met de titel "An International Survey of Recent painting and sculpture", ter ere van het gerenoveerde pand. De tentoonstelling bevatte 169 kunstenaars, waarvan 13 vrouwen. In een reactie op deze ongelijkheid richtte de groep Guerrilla Girls zich op, die galeriehouders en musea een spiegel wilden voorhouden over het seksisme en racisme in de kunstwereld. (Cooper, 2010) Tot op de dag van vandaag zijn the Guerrilla Girls nog actief. (www.guerillagirls.com)

protestposter Guerrilla Girls 1

Dubbele moraal

Courbet, L'origine du monde, 1866 1

Sylvia Sleigh, Paul Rossano reclining, 1974

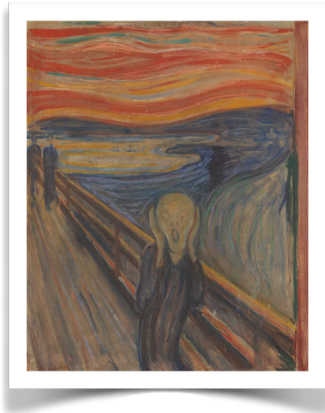
In 1866 veroorzaakte Courbet heel wat commotie toen hij het schilderij *L'origine du monde* tentoon stelde in de befaamde salon va Parijs. Hij schilderde het werk in opdracht van een diplomaat die het voor zijn privé collectie van erotische werken wilde hebben, en het verdween lange tijd in privé collecties totdat de Franse staat het werk opkocht. Het is tegenwoordig nog te zien in Musée d'Orsay.

Het zorgde ervoor dat Courbets carrière een vogelvlucht nam, wat een revolutionair kunstenaar! Juist doordat hij de vrouw zonder hoofd, armen en benen had geportretteerd, liet hij de vrouw in al haar volmaaktheid zien. (isgiedenis, 2025)

Hoe anders was dat bijna 100 jaar later, toen Sylvia Sleigh onderdeel was van de tentoonstelling *The Year of the woman* in 1975. Het werk *Paul Rossano reclining* hing in het Bronx Country Courthouse. Rechter Owen McGivern moest daar iedere keer langs lopen wanneer hij naar zijn rechtszaal ging en stoorde zich zo aan de blote penis, dat hij na beraad met zijn mederechters had besloten dat het mannelijk naakt niet geschikt was voor een rechtsgebouw. Hij vond het ronduit vulgair. Als reactie op de commotie die in de media hierover ontstond, zei Sleigh: "Ik zie niet in waarom mannelijke geslachtsdelen heiliger zijn dan vrouwelijke". De rechter kreeg geen gelijk en het werk bleef hangen. (Kooiman, Maciezsza & Schuiten-Kniepstra, 2023).

Een saillant detail hierin is trouwens dat bij het opzoeken van deze informatie op Google het werk van Courbet meteen getoond wordt, maar dat het werk van Sleigh in eerste instantie geblurred is in de zoekresultaten van Google.

Een ander voorbeeld van de dubbele moraal is wanneer het gaat over de mentale gezondheid van mannen en vrouwen. Ter illustratie wil ik twee werken tegenover elkaar zetten.

Munch, de Schreeuw, 1893

Tracey Emin, My bed, 1999

De Schreeuw van Munch is een van de bekendste schilderijen. Het is een autobiografisch werk van Munch, waarin hij de onmacht en de depressie uit lijkt te schreeuwen. Het verhaal gaat dat Munch, na een moeilijke beëindiging van een relatie met een getrouwde vrouw, bevangen door de kleuren in de lucht, zo werd getroffen door depressieve gevoelens dat hij het wel uit kon schreeuwen. Dit psychische zelfportret werd wereldberoemd en nog steeds raken kunstenaars geïnspireerd door dit werk. (historiek, 2012)

Hoe anders zijn de reacties geweest op het werk 'my bed' van Tracey Emin.

'My Bed' laat het bed van Tracey Emin zien na een depressieve periode waarin ze verkeerde na een stukgelopen relatie. Lege flessen wodka, een gebruikte tampon, sigaretten, vies ondergoed, halve appels, condooms, een zwangerschapstest, een morning-afterpil. De ravage van verdriet. Ze exposeerde het in 1999 in Tate Britain en de kritiek was overweldigend. Ze zou een narcist zijn, het was geen kunst. Een criticus zei: 'een hommage aan niemand anders dan zichzelf' Er was zelfs een vrouw uit Wales die naar Londen afreisde om het bed schoon te maken, want zo zou ze nooit een vriend krijgen. (zie artikel hiernaast, 25-20-1999)

Tracey Emin liet zich echter niet kooien in de verwachtingen die er zijn van haar. Al haar werk bevat een zekere rauwheid van pijn, zoals bijvoorbeeld het werk 'Something is wrong' waarbij ze zichzelf portretteert wanneer het is mis gegaan bij een abortus en ze midden op straat een tweede vrucht misdraagt.

UK: Wales
Housewife 'outraged' by dirty bed exhibit

Tracey Emin's 'dirty bed' angered housewife Christine De Ville

A south Wales housewife who attempted to clean up an artist's bed exhibit has stood by her actions.

Christine De Ville from Swansea said she felt "outraged" after hearing of the unmade bed on show by artist Tracey Emin which is shortlisted for the Turner Prize.

Security guards moved quickly to prevent the mother of three from damaging the work.

Mrs De Ville, who drove 200 miles to London to make her statement, said she was used to tackling the bedrooms of her children.

The exhibit, My Bed, features an unmade bed with grubby sheets, surrounded by condoms, soiled knickers and bottles of vodka.

« Christine De Ville: "I suppose I might be a conceptual artist myself" "I thought I would clean up this woman's life a bit," she said. "After I heard about it, I drove straight to London with a 500ml bottle of Vanish. "I had a go, but unfortunately I could not get to wash the sheets, just a pre-wash." Mrs De Ville said she may have done the artist a favour. "In her video, she was bleating on about a lack of a love life." "She will never get a boyfriend unless she tides herself up," claimed Mrs De Ville. Ms Emin's exhibit was also disturbed by two art students, who staged a pillow fight on the bed, four days after the exhibition opened. Jian Jun Xi, 37, and Yuan Cai, 43, said they were "visual artists" attempting to make Tracey Emin's work more interesting. It is one of five works of art shortlisted for the £20,000 prize - and which art lovers have been flocking to see at the Tate.

Of het werk 'Everyone I ever slept with' die ik zelf heb gezien in de tentoonstelling Sensations in Londen in 1997.

Tracey Emin, Emin, Everyone I ever slept with,
1995

De directheid van Tracey Emin wordt haar door critici niet in dank afgenomen. Vaak wordt haar werk bestempeld als 'een narcistische documentatie van een leven vol zelfmedelijden'. Haar verhaal van misbruik en pijn wordt in twijfel getrokken of gebagatelliseerd. Toch is zij niet bang om haar ruimte in te nemen en haar verhaal, door middel van haar kunst, te uiten. (Kooiman, Maciezsza & Schuiten-Kniepstra, 2023).

Conclusie

Zelfexpressie is een basisbehoefte van de mens. Dat zie je al in de eerste grottekeningen tot aan de kunstzinnige filmpjes op social media.

Wanneer er beperkingen worden opgelegd, door welke omstandigheden dan ook, zullen mensen (man en vrouw) manieren zoeken om toch zichzelf kenbaar te maken. Om hun plek in te nemen in de wereld, om de wereld door hun ogen te tonen en zo de aanschouwer tot nadenken te stemmen en tot emotie te beroeren.

De vrouwen in dit hoofdstuk vonden manieren om toch hun schilderijen te maken binnen de beperkingen die golden voor het tijdperk waarin zij leefden. Op inventieve wijze wisten ze de grenzen te rekken en te voldoen aan de basisbehoefte. Ik besta. Ik neem ruimte in. Dit is hoe ik de wereld zie. Dit is wat er nog uit evenwicht is.

Dit hoofdstuk is natuurlijk verre van compleet, net als alle voorgaande hoofdstukken. Ik stip aan en schuur langs de zijden van de complexiteit van de ongelijkheid. Ik heb gepoogd om datgene te beschrijven wat er werkelijk gebeurde, wat de gevolgen waren en op welke wijze dappere vrouwen de moed hadden, en hebben, om buiten de kaders te werken.

Shiharu Shiota, out of my body, 2023

Conclusie Deel 1: Rebelse vrouwen in de kunst

Kunst is expressie van de kunstenaar. Het geeft aan:

Dit ben ik

Dit vind ik

Dit wil ik

Dit voel ik

Hier ben ik

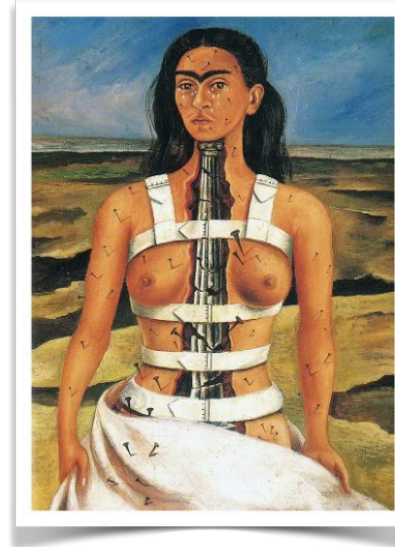
Ik besta

Jezelf willen uitdrukken is een basisbehoefte die men op velerlei wijzen tot uiting kan brengen, in schrijven, dansen, performance, muziek of in beeldende kunst.

Deze scriptie is geen aanklacht op het patriarchaat. Nou ja, een beetje wel.

Maar wat ik vooral heb willen doen is de kunstenaressen van onze geschiedenis het podium geven wat zij verdienen.

De helft van de wereldbevolking is vrouw. Het is vreemd dat er binnen onze westerse kunstgeschiedenis zo weinig aandacht is voor vrouwen. In deze scriptie ben ik op zoek gegaan naar de oorzaak hiervan. Welke verwachtingen werden er aan vrouwen gesteld in de loop van de eeuwen en op welke wijze zijn de vrouwen hierin afgebeeld? Hoewel de

Frida Kahlo, The Broken Column, 1944

verhalen verre van compleet zijn, geeft het toch een aardig tijdsbeeld. Vervolgens ben ik op zoek gegaan naar de vrouwen die ondanks alle beperkingen toch zijn komen bovendrijven in de beeldende kunst. Hierbij moet worden opgemerkt dat de meeste kunstwerken van vrouwen in de geschiedenis die bewaard zijn gebleven, over het algemeen olieverfschilderijen zijn. En vaak waren de middelen om een olieverfschilderij te maken behoorlijk aan de prijs, dus over het algemeen zijn het vrouwen geweest uit de hogere klassen met meer beschikbare middelen die in dit werkstuk naar voren zijn gekomen. Bovendien zijn veel werken van vrouwen niet gesigineerd of gesigineerd door een man of een alias. Wat zou er een schatkist zijn geweest wanneer er naast deze werken, ook de papieren werken van vrouwen bewaard waren gebleven en als ter zake doend waren aangemerkt.

Gelukkig is er de laatste jaren meer aandacht voor de kunstenaressen en streven de meest vooraanstaande musea naar een meer eerlijke verdeling van de tentoongestelde werken. Toch hoop ik er op dat ook binnen de kunstgeschiedenisboeken (in het onderwijs) aandacht wordt besteed aan af Klimt, Marisot, Gentieschi, Kahlo, Sofonisba, Riley, o'Keeffe, etc, etc, etc. Want ook zij drukken de eigen stempel op ons kunstgeweten.

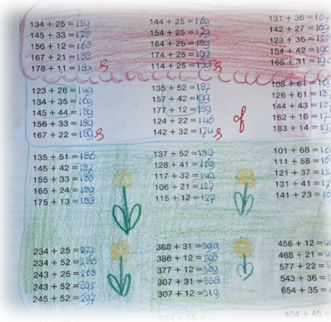
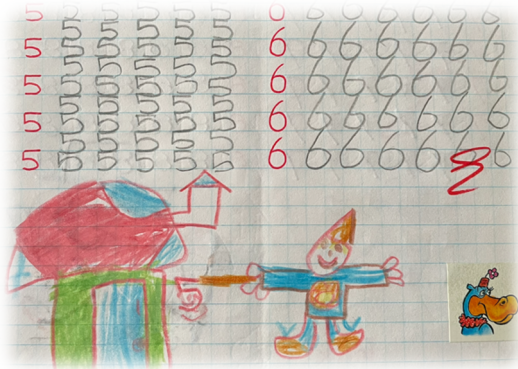
Deel 2

Hier ben ik

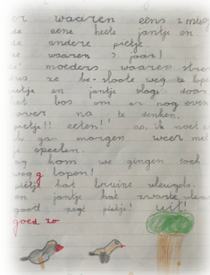
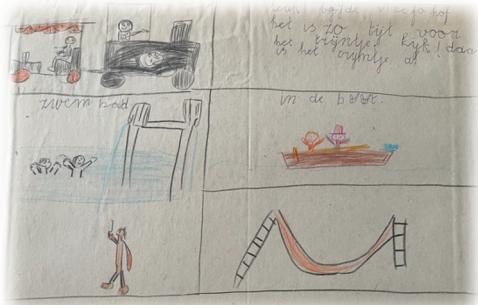

Mijn eigen ontwikkeling in de kunst

Mijn moeder heeft een doos in de kast staan waar ze in de loop van de jaren vanalles van mij in bewaard heeft. Voor deze scriptie heb ik deze doos gekregen en ik heb ontzettend genoten van alles wat ik vond. Op mijn schoolrapporten stond standaard dat ik (te) snel werkte. Omdat ik dan altijd tijd over had, maakte ik allerlei tekeningen in mijn schriftjes.

Ik hield van tekenen. Ik hield van verhalen schrijven. Ik hield van de combinatie van beide.

En zo door de lagere school heen heb ik heel wat afgetekend en verhalen geschreven.

Van mijn oma kreeg ik tijdens een logeerpartij een doosje met waterverf uit de supermarkt. De eerste tekening die ik er mee maakte heb ik nog steeds.

Op de Havo kregen we echte tekenlessen. De eerste tekening die ik ooit verkocht was aan meneer Otten, die net een zootje had gekregen en de babykamer in de stijl van David de Kabouter had ingericht. Ik kreeg er 10 gulden voor en een mooi cijfer op mijn rapport.

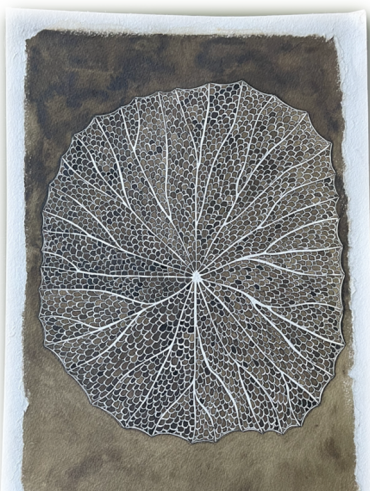

Meneer Otten drong er op aan dat ik de kunstacademie zou gaan doen na de Havo, maar ik wilde graag met jongeren gaan werken. Naast studeren bleef ik echter altijd dingen maken. Ik ben een maker, ik hou er van om vanuit het niets iets tot stand te brengen. Ik hou er van om nieuwe technieken te leren en nieuwe materialen te ontdekken.

Lang ben ik bezig geweest met het maken van artjournals.

Ik woonde toen nog in een klein huisje en had maar weinig ruimte om kunst te maken. Ik werkte vooral met aquarelverf en inkt.

Een schilderij maken met acrylverf is pas veel later op mijn pad gekomen, nadat ik voor een verjaardag een selectie van tubes met Amsterdamverf had gekregen.

Pas zo'n twee en een half jaar geleden heb ik mijn eerste olieverfschilderij gemaakt nadat we verhuisd waren en ik een eigen atelier cadeau kreeg in ons nieuwe huis. Ik kocht een aantal tubes Rembrandtverf, zocht op internet op waar ik op moest letten en maakte dit kleine schilderij van Rembrandt na.

Ik was aangenaam verrast door de glans die bleef na het schilderen, acryl droogt matter op. Ik leerde met laagjes werken en was fijn aan het ontdekken wat ik allemaal met olieverf kon maken. Ik hou er van om een beetje bizarre afbeeldingen te maken zoals deze twee yooga's.

Ik werk al zo'n 20 jaar als docent op het voortgezet speciaal onderwijs. Binnen het VSO wordt er van docenten verwacht dat ze verschillende vakken geven, dus al snel liep ik met een bolderkar langs de klassen om beeldende vorming te geven, waaronder het leerlingen voorbereiden voor het eindexamen tekenen. Door verschillende ontwikkelingen binnen de organisatie heb ik een aantal jaren andere vakken gegeven, maar de laatste drie jaar geef ik weer beeldende vorming aan de leerlingen. Ik heb hier echter nooit voor gestudeerd. Alles wat ik kan heb ik mezelf aangeleerd. Ik had graag nog de kunstacademie gedaan, maar doordat ik al twee HBO's en een master heb gedaan, zou ik het alleen kunnen doen wanneer ik instellingsgeld zou betalen à €25000

per jaar. Dat zou ik nooit bij elkaar krijgen, dus had ik mij er al bij neergelegd dat ik geen opleiding zou kunnen doen. De verrassing was dan ook aangenaam dat de vrije academie in Nunspeet op mijn pad kwam, die zo betaalbaar was dat mijn werkgever de kosten wilde overnemen voor het certificaattraject.

Vorig jaar ben ik begonnen aan het startjaar. Al snel bleek dat ik al voorbij het beginnersniveau was en in gesprek met de directeur mocht ik bij verschillende docenten even kijken en ben ik bij Philip terecht gekomen. Aan het eind van het jaar bleek ik al het examenjaar te mogen starten.

Ik genoot van de lessen, zowel van de beginnerslessen als de lessen van Philip waarbij ik werd uitgedaagd om met nieuwe materialen te werken, op een andere manier naar mijn werk te kijken en wat meer rust te nemen om tot het eindresultaat te komen. Hieronder staan een aantal werken die ik het afgelopen twee jaar heb gemaakt op de academie.

Mijn afstudeerwerk

Al snel na de uitleg over het certificeringstraject kwam ik tot mijn onderwerp: Rebelse vrouwen in de kunst.

In het overleg over het stoppen met het basisjaar en op welke wijze ik mij verder wilde ontwikkelen, vertelde ik dat ik me nog wilde scholen in het maken van portretten. Ik wilde in het traject laten zien dat ik hierin stappen heb gezet.

Verder wilde ik graag het grootste werk maken dat ik ooit gemaakt heb.

Het resultaat is een vijfstuk.

Er zijn vier portretten: Alice Walker, Marina Abramovic, Janis Joplin en Frida Kahlo.

Respectievelijk een schrijfster, een performanceartiest, een zangeres en een beeldend kunstenaar. De doeken zijn 60x80 cm. Het middendoek ben ikzelf, dansend. Dit doek is 120x160. Bij elkaar is het werk 160x240 cm.

Het middenstuk

De persoon in het midden, dat ben ik. Herkenbaar voor degenen die mij kennen, vervangbaar voor onbekenden, zij kunnen zichzelf dansend wanen.

Hier ben ik. Ik dans met mijn ogen dicht, ben naar binnen gekeerd en ga mijn eigen weg. Ik dans met overgave op de muziek die ik alleen hoor. Ik draag mijn schildersvest. Op dit vest een gedicht van Maya Angelou:

Still I rise

You may write me down in history
With your bitter, twisted lies,
You may trod me in the very dirt
But still, like dust, I'll rise.

Does my sassiness upset you?
Why are you beset with gloom?
'Cause I walk like I've got oil wells
Pumping in my living room.

Just like moons and like suns,
With the certainty of tides,
Just like hopes springing high,
Still I'll rise.

Did you want to see me broken?
Bowed head and lowered eyes?
Shoulders falling down like teardrops,
Weakened by my soulful cries?

Does my haughtiness offend you?
Don't you take it awful hard
'Cause I laugh like I've got gold mines
Diggin' in my own backyard.

You may shoot me with your words,
You may cut me with your eyes,
You may kill me with your hatefulness,
But still, like air, I'll rise.

Does my sexiness upset you?
Does it come as a surprise
That I dance like I've got diamonds
At the meeting of my thighs?

Out of the huts of history's shame
I rise
Up from a past that's rooted in pain
I rise
I'm a black ocean, leaping and wide,
Welling and swelling I bear in the tide.

Leaving behind nights of terror and fear
I rise
Into a daybreak that's wondrously clear
I rise
Bringing the gifts that my ancestors gave,
I am the dream and the hope of the slave.
I rise
I rise
I rise.

Ik laat het gedicht voor zich spreken.

Om mij heen dwarrelen 111 namen van rebelse vrouwen in de kunst:

Properzia	de Rossi	Paula	Modersohn-Becker	Ingrid	Jonker
Plautilla	Nelli	Nathalie	Clifford Barney	Sheila	Hicks
Sofonisba	Anguissola	Isadora	Duncan	Nathalie	LL
Barbara	Longhi	Marian	Spore Nush	Carolee	Schneeman
Marietta	Robusti	Hellen	Keller	Margret	Atwood
Artemisia	Gentileschi	Anna	Pavlova	Valie	Export
Michaelina	Wautier	Virginia	Woolf	Janis	Joplin
Judith	Leyster	Coco	Chanel	Alice	Walker
Maria	van Oosterwijck	Nina	Karasek	Barbara	Kruger
Mary	Beale	Georgia	o' Keeffe	Debby	Harry
Elisabetta	Sirani	Marlow	Moss	Marina	Abramovic
Rachel	Ruysch	Djuna	Barnes	Penny	Slinger
Angelica	Kauffman	Bernice	Abbot	Adrian	Piper
Mary	Wollstonecraft	Gertrude	Morgan	Ana	Mendieta
Rose				Jenny	Holzer
Adélaïde	Ducreux	Maria	Izquierdo	Carry Mae	Weems
Marie Denise	Villers	Lenore	Tawney	Sophie	Calle
Jane	Austen	Dora	Maar	Marlene	Dumas
Mary	Shelly	Frida	Kahlo	cindy	Sherman
Katsushika	öi	Simone	de Beauvoir	Francesca	Woodman
George	Sand	Lee	Krasner	Lorna	Simpson
Geordiana	Houghton	Hedda	Sterne	Sarah	Lucas
Emily	Dickinson	Louise	Bourgeois	Pipilotti	Rist
Helen	Augusta	Sylvia	Sleigh	Tracey	Emin
Berthe	Marisot	Leonora	Carrington	Ghada	Amer
Mary	Cassatt	Maria	Lassnig	Adriana	Varejao
Lilla	Cabot Perry	Eunice	Golden	Björk	
Gertrude	Käsebier	Yayoi	Kusama	Sinead	o'Conner
Maria	Wandscheer	Magdalena	Abakanowicz	Marina	Rosenfeld
Clara	von Rappard	Faith	Ringgold	Kara	Walker
Marie	Bashkirtseff	Anita	Steckel	Jenny	Saville
Hilma	af Klint	Niki	de Saint Phalle	Mickalene	Thomas
Helene	Schjerbeck	Baya	Mahieddine	Shiharu	Shiota
Camille	Claudel	Toni	Morrison	Wangenchi	Mutu
Suzanne	Valadon	Bridget	Riley	Tinkebell	
Beatrix	Potter	Joan	Semmel	Yael	Deckelbaum
Juana	Romani	Sylvia	Plath	Nino	Haratischwili
Romaine	Brooks	Yoko	Ono		

Je moet dichterbij komen om ze te kunnen lezen en er een beetje moeite voor doen. Al deze vrouwen hadden ook als portret om het middendoek mogen staan.

De Portretten

Ik heb de vrouwen gekozen door af te gaan op mijn eigen geraaktheid van hun werk.

Alice Walker

Ik was twaalf jaar toen ik de film 'the color purple' zag en voor het eerst moest huilen van ontroering bij een film. Ik kon niet onder woorden brengen wat het was dat me de tranen in de ogen deed komen toen Whoopie Goldberg voor het eerst opkwam voor zichzelf en haar eigen pad koos in een hopeloze situatie. Alice Walker is een bijzonder vrijgevochten vrouw die misstanden en onderdrukking prachtig kon verwoorden, de strijd die mensen aangaan om uit de situatie te ontsnappen en de verwarring die daarbij komt kijken. Ook in haar priveleven weigerde Alice Walker zich neer te leggen bij de opgelegde conventies wat haar niet altijd in dank is afgenomen. Zij was de eerste vrouw van kleur die met het boek 'the color purple' de Pulitzerprice heeft gewonnen.

Alice Walker kijkt naar

Janice Joplin

Ik was een moeilijke puber. Niet zozeer voor mijn omgeving (hoewel ik er wat raar uitzag met mijn punkhaar en hippiejurken) maar vooral voor mijzelf. Ik hield van 'oude muziek' en luisterde veel naar The Doors, hield van het boze protest wat er in doorklonk. De eerste keer dat ik Janis Joplin hoorde met 'Cry Baby' sneed dat door mijn ziel. Het was precies de pijn, de verwarring, de noodkreet die me raakte. Ik hield van haar stem, van haar opvallende verschijning en van haar kwetsbaarheid.

Janis kijkt naar

Marina Abramovic

Gefascineerd heb ik gekeken naar haar performance "Rhythm 0". Abramovic geeft zich 6 uur lang over aan de grillen van haar publiek in 1974. Ze had 72 objecten op tafel gelegd, waaronder een roos, een veer, druiven, een schaar, een stalen staaf, een pistool, een kogel. Abramovic staat als een pop in het midden van de ruimte. De instructie aan het publiek: "Er zijn 72 objecten op tafel dat je mag gebruiken naar keuze. Performance. Ik ben het object. Tijdens deze voorstelling neem ik de volledige verantwoordelijkheid." Hoewel het rustig begint, worden haar kleren in het derde uur van haar lijf getrokken met een scheermes, werd ze in het vierde uur gesneden zodat iemand haar bloed kon oplikken, werden er seksuele handelingen verricht en werd ze met een geladen pistool op haar hoofd geposeerd. Al die tijd bleef ze onaangeraakt. Totdat de tijd om was en ze door de ruimte liep en alle bezoekers recht in de ogen aankeek.

Niet alleen in shock van wat de bezoekers haar aandeden nu ze 'geen verantwoordelijkheid' droegen, maar in bewondering voor haar moed om haar grootste angsten te ondergaan, bekeek ik de documentaire met open mond. Het laatste onderdeel, dat van het oogcontact, vond ik zo scherp. Dat is naar mijn mening het meest belangrijke onderdeel van deze performance, de kern. Nog steeds kan ik het moeilijk onder woorden brengen.

Ook 'The Artist is Present' is een pracht van een documentaire over haar werk. Was ze vroeger vooral bezig met angst en beschadiging, The Artist is Present lijkt meer te gaan over verbinding. 3 maanden lang zit zij in 2012 in het Moma tegenover wie er maar tegenover haar wil zitten en kijken zij en de ander elkaar aan. Veel mensen kennen dit werk vanwege het enige moment dat zij haar houding laat gaan en tranen krijgt wanneer haar ex-man tegenover haar komt zitten. Veel bezoekers die plaats nemen, barsten zelf in tranen uit in het oogcontact dat ze maken. De bezoekers staan uren in de rij om tegenover haar plaats te nemen. Er worden op een gegeven moment protestpamfletten rondgestrooid waarin wordt beweerd dat ze een heks is. En dat in deze tijd.

Haar werk fascineert me mateloos.

Marina kijkt naar

Frida Kahlo

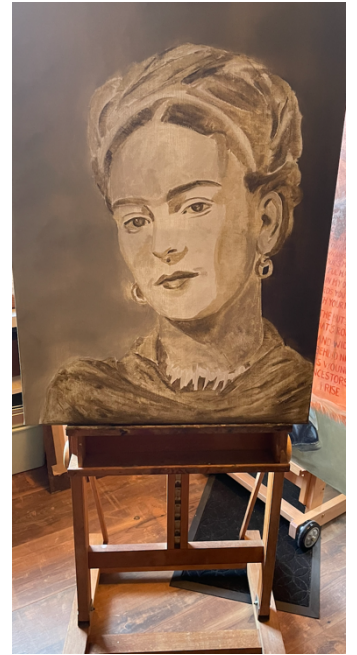
Tot mijn grote spijt heb ik haar werk nog nooit in het echt kunnen bewonderen en leerde ik haar in feite kennen door de iconische foto van haar. Toen ik me verdiepte in haar werk trof het me op welke wijze ze haar diepste innerlijke gevoelens en verlangens op het doek wist vast te leggen. Vol kleur spatten de emoties je in het gezicht. Ze is oprecht in haar werk, verbloemt niets, maakt het niet mooier en poetst het niet weg. Het mag er zijn zoals het is, of dat nu haar pijn of haar liefde is. Ook in haar persoonlijk leven is zij een voorbeeld van de onverschrokken vrouw die haar eigen pad kiest en vol haar eigen ruimte inneemt.

Frida kijkt naar de toeschouwer. Als het ware nodigt ze de toeschouwer uit 'Wat ga jij hiermee doen?' Voor de vrouwen een uitnodiging om de ruimte in te nemen, voor de mannen een uitnodiging om vrouwen deze ruimte te gunnen.

De werkwijze

Omdat het zo'n groot werk zou worden, heb ik er voor gekozen om te portretten eerst te projecteren met een overheadprojector en de basis zo over te nemen op de doeken. Dit zou me wat tijd schelen aangezien ik ook voldoende tijd moest inruimen voor het droogproces. Vervolgens heb ik laag voor laag steeds meer precisie in het werk gelegd. Ik begon met het portret van Marina Abramovic waar ik behoorlijk mee geworsteld heb en twee keer opnieuw heb gemaakt. Ik wilde de precieze uitdrukking hebben

die zij ook had bij het werk 'The Artist is present'. Het portret van Alice Walker ontstond als vanzelf en ging heel soepel. Ook met het portret van Janis Joplin heb ik ruzie gemaakt, te meer aangezien de foto's van haar erg korrelig zijn en ik in eerste instantie werkte met een verkeerde foto waardoor haar pose niet goed was. Een nieuw doek met een andere foto deed wonderen. Frida Kahlo ging weer heel soepel.

Tussen de portretten van Alice Walker en Janis Joplin heb ik het middenstuk gemaakt. Het grote witte doek imponeerde me enorm, tot ik de moed vatte om de eerste schets op het doek te maken. Ik had veel schetsen en filmpjes van mijzelf gemaakt omdat ik echt op zoek ging naar de juiste pose.

Er moest een dansbeweging in zitten die niet te heftig was, zodat het gedicht op het vest zou passen. Toen de schets er eenmaal goed op zat, ging het

schilderen vanzelf.

De tekst in het vest verwerken was een heel andere uitdaging, want het moest goed passen. Om dit te oefenen heb ik op een tablet met een tekenprogramma eerst gekeken op welke wijze het zou kunnen passen. Vervolgens heb ik de tekst met een klein penseel op het doek gemaakt en nadat dat droog was, heb ik de schaduwvlakken nog extra aangezet.

Alle namen om mij heen heb ik gestempeld met een stempelsetje, letter voor letter, met een heel dun laagje olieverf gemengd met medium op mijn palet.

Op een gegeven moment heb ik alle werken op drie ezels bij elkaar gezet en ben ik in alle 5 de werken tegelijk gaan verfijnen.

Mijn penselen: over het algemeen gebruik ik synthetische penselen, zowel plat als rond. Ik heb een aantal spalters waar ik de grote vlakken mee maak en gebruik een aantal afgeplatte ronde penselen om kleuren op het doek met elkaar te vermengen.

De doeken zijn van linnen, de verf die gebruikt is, is waterverdunbare olieverf van Cobra.

Het pallet dat ik voor alle doeken in de basis heb gebruikt zijn:

Op verschillende doeken heb ik met accentkleuren gewerkt, zoals de spijkerbroek is gemengd met phtalo blue.

Hoe mijn pallet er uit ziet wanneer ik aan het werk ben:

Tot slot

Tijdens dit hele proces volgde ik een revalidatieprogramma om te leren omgaan met chronische pijn. Het was een intensief programma en het schilderen en mij vast kunnen bijten in mijn kunst en de scriptie was een verademing.

Ik hou van het schilderen, ik hou van het moment dat ik stil word van binnen en ik alleen nog bezig ben om dat wat ik in mijn hoofd heb te projecteren op het doek. Soms tussen hoop en vrees, soms met een beetje ruzie met het doek maar altijd dat moment waarop het plotseling, als vanuit het niets, ontstaat en er is.

Het schrijven van deze scriptie bracht mij andere emoties. Hoewel ik het onderzoek erg interessant vond, werd ik er soms ook erg kwaad over. Regelmatig heb ik driftig de badkamer staan poetsen om iets van de frustratie kwijt te raken over het onrecht wat vrouwen is aangedaan.

Ik hoop dat ik in mijn werk de liefde voor de kunst en de kunstenaressen heb weten over te brengen. Ik hoop dat meisjes en vrouwen die het kunstwerk bekijken, voelen dat ze er mogen zijn, dat ze ruimte mogen innemen, dat ze bestaan. Dat ze sterk en wispelturig mogen zijn en vasthoudend in hun eigen dromen. Ik hoop dat mannen die het werk bekijken de noodzaak van deze ruimte voor vrouwen (blijvend) respecteren.

Bronvermelding

- Aboutart. (2025). *Postmodernisme*. Opgehaald van About art:
<https://www.aboutart.nl/postmodernisme>
- Akers, M. (Regisseur). (2012). *The artist is present, Marina Abramovic at Moma* [Film].
- Aksingna. (2017). *Rococo epoch Beauty requires sacrifice*. Opgehaald van Steemit.com:
<https://steemit.com/history/@aksinya/rococo-epoch-beauty-requires-sacrifice-powder-wigs-beauty-spots-and-mice>
- Amnesty. (2024). *Vrouwen, vrouwenrechten en vrouwenverdrag*. Opgehaald van Amnesty.nl: <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/vrouwen-vrouwenrechten-en-vrouwenverdrag>
- AndereTijden (Regisseur). (2002). *De huisvrouw in de jaren 50* [Film].
- archeologieonline. (2025). *archeologie online*. Opgehaald van Merendeel prehistorische kunstenaar was vrouw: <https://archeologieonline.nl/nieuws/merendeel-prehistorische-kunstenaars-was-vrouw>
- archeologieonline. (2025). *Archeologie online*. Opgehaald van Nieuwe theorie over prehistorische venusbeeldjes: <https://archeologieonline.nl/nieuws/nieuwe-theorie-over-prehistorische-venusbeeldjes>
- Atlanta Argun, E. (2024). *10 facts about Harings fertility suit*. Opgehaald van My art broker: <https://www.myartbroker.com/artist-keith-haring/10-facts/10-facts-about-haring-fertility-suite>
- Bijl, G. (2016). *Ullman, Geertruida Margaretha (1875-1962)*. Opgehaald van Resources Huygens Instituut:
<https://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Ullman>
- Boere, M. (2016). *Vrouwen en de eerste wereldoorlog*. Opgehaald van Atria.nl:
<https://atria.nl/nieuws-publicaties/vrouwen-en-de-eerste-wereldoorlog/>
- Bröker, P. (2023). *Kunstblikken.com*. Opgehaald van Voorbeeldige vrouwen uit de klassieke oudheid: <https://www.kunstblikken.com/post/voorbeeldige-vrouwen-uit-de-klassieke-oudheid-deel-iii-artemisia>
- Bröker, P. (2023). *Kunstblikken.com*. Opgehaald van Romaanse kunst in Zuid Frankrijk: <https://www.kunstblikken.com/post/romaanse-kunst-in-zuid-frankrijk-iv-de-abdijkerk-saint-pierre-in-moissac-portaal-en-timpaan>
- Bromström, N., & Abildgaard, A. (2024). *Tot de dood ons scheidt: daarom was scheiden in de middeleeuwen verboden*. Opgehaald van Historianet.nl:
<https://historianet.nl/maatschappij/middeleeuwen/god-verbood-scheiden>
- Buijs, L. (2021). *De correspondent.nl*. Opgehaald van Wat we van jagers en verzamelaars over mannelijkheid en vrouwelijkheid kunnen leren:
<https://decorrespondent.nl/12879/wat-we-van-jagers-en-verzamelaars-over-mannelijkheid-en-vrouwelijkheid-kunnen-leren>
- Cooper, A. (2010). *Guerilla Girls speak on social injustice and radical art*. Opgehaald van Columbia Spectator: <https://www.columbiaspectator.com/2010/09/22/guerrilla-girls-speak-social-injustice-radical-art/>
- de Baaij, J. (2016). *Kunstgeschiedenis, het postimpressionisme*. Opgehaald van Kunstvensters: <https://kunstvensters.com/2016/09/01/kunstgeschiedenis-het-post-impressionisme/>

- de Baaij, J. (2017). *De verleidelijkste vrouw van het neoclassicisme*. Opgehaald van Kunstvensters: <https://kunstvensters.com/2017/02/06/de-verleidelijkste-vrouw-van-het-neoclassicisme/>
- de Baaij, J. (2024). *Waarom zijn de vrouwen van Rubens vaak dik*. Opgehaald van Kunstvensters.com: <https://kunstvensters.com/2024/10/06/waarom-zijn-de-vrouwen-van-rubens-vaak-dik/>
- de Jongh, E. (1968). *Erotica in vogelperspectief*. Opgehaald van Dbnl.org: <https://www.dbnl.org/>
- de Vries, P. (2024). *De tweede feministische golf, een overzicht*. Opgehaald van Artia.nl: <https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/feminisme-20e-eeuw/de-tweede-feministische-golf/>
- de Wolf, J. (2021, mei 9). Vrouwelijke kunstenaars hoorden geen kinderen te hebben, nu rukt de mother artist op. *Trouw*.
- Duitseliteratuur. (2025). *De vrouw in de romantiek*. Opgehaald van Geschiedenis van de Duitse literatuur: <http://www.duitseliteratuur.nl/de-vrouw-in-de-romantiek/>
- Eskens, J. (2023). *Hoe mevrouw Sapiens haar plaats opeist in de prehistorie*. Opgehaald van historiek.net: <https://historiek.net/hoe-mevrouw-sapiens-haar-plaats-opeist-in-de-prehistorie/149444/>
- Eur. (2024). *Jonge vrouwen voelen zich massaal onveilig in de publieke ruimte omdat deze ontworpen is voor mannen*. Opgehaald van eur.nl: <https://www.eur.nl/nieuws/jonge-vrouwen-voelen-zich-massaal-onveilig-de-publieke-ruimte-omdat-deze-ontworpen-voor-mannen-ander>
- Galen, C. v. (2017). *Romeinse vrouwen waren verrassend zelfstandig*. Opgehaald van Scientias.nl: <https://scientias.nl/romeinse-vrouwen-waren-verrassend-zelfstandig/>
- Ghighi, E. (2025). *The Shots Marilyn*. Opgehaald van Revolverwarholgallery: <https://revolverwarholgallery-com.translate.google/andy-warhol-the-shot-marilyns-and-his-early-silkscreens>
- Groenendijk, J., Heijnen, E., & Keuning, S. (2021). *Bespiegeling, kunsten in samenhang*. Haren: Staal en Roeland BV.
- Haas, R. (2020). *Female Hunters of the early Americas*. Opgehaald van Science: <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.abd0310>
- Hertogs, B. (2022). *Edvard Munch, masterpieces from Bergen*. Opgehaald van Concertnews: <https://www.concertnews.be/recensietonen.php>
- Higgie, J. (2021). Spiegel en Palet. Spectrum.
- historiek. (2012). *recordbedrag voor de schreeuw van Edvard Munch*. Opgehaald van historiek: <https://historiek.net/recordbedrag-voor-de-schreeuw-van-edvard-munch/15987/>
- historiek. (2020). *Artemisia Gentileschi*. Opgehaald van Historiek: <https://historiek.net/artemisia-gentileschi-1593-1653/8644/>
- Historiek. (2024). *De sociale kwestie, het arbeidersvraagstuk*. Opgehaald van historiek.net: <https://historiek.net/sociale-kwestie-arbeidersvraagstuk-industrialisatie/75587/>
- Historiek. (2024). *De verlichting*. Opgehaald van Historiek.net: <https://historiek.net/de-verlichting-stroming/79841/>
- historiek. (2024). *Historiek.net*. Opgehaald van De heksenhamer-handboek voor de vervolging van heksen: <https://historiek.net/heksenhamer-handboek-heksenvervolging/78356/>

- historiek.net. (2024). *historiek.net*. Opgehaald van Kariatiden - Zuilen in de vorm van een vrouw: <https://historiek.net/kariatiden-herkomst-voorbeelden/101912/>
- Historiek.net. (2024). *Vrouwen tot 1956 Handelingsonbekwaam*. Opgehaald van Historiek.net: <https://historiek.net/vrouwen-tot-1956-handelingsonbekwaam/15127/>
- historisch nieuwblad. (2024). *Amazones vechten als een vent*. Opgehaald van historisch nieuwsblad.nl: <https://www.historischnieuwsblad.nl/amazones-vechten-als-een-vent>
- Horvat, J. (2023). *Hoe feministen de waarheid verdraaien over middeleeuwse vrouwen*. Opgehaald van Cultuuronderzoek.nl: <https://cultuuronderzoek.nl/artikelen/het-ontmaskeren-van-het-valse-feministische-verhaal-over-middeleeuwse-vrouwen>
- isgeschiedenis. (2024). *De onderdrukking van vrouwen in het oude griekenland*. Opgehaald van isgeschiedenis.nl: <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-onderdrukking-van-vrouwen-in-het-oude-griekenland>
- isgeschiedenis. (2024). *Huwelijk in de republiek tijdens de gouden eeuw*. Opgehaald van isgeschiedenis.nl: <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/huwelijk-in-de-republiek-tijdens-de-gouden-eeuw>
- isgeschiedenis. (2025). *Gustave Courbet en zijn 'l'origine du monde'*. Opgehaald van Isgeschiedenis: <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/gustave-courbet-en-zijn-lorigine-du-monde>
- Jaeger, B. (2024). *emancipatie van vrouwen gaat veel te langzaam*. Opgehaald van Volkskrant.nl: <https://www.volkskrant.nl/economie/emancipatie-van-vrouwen-gaat-veel-te-langzaam-nederland-blijft-bungelen-op-plek-28~b698cb32/>
- Jorna, M. (2024). *Cornelia van Wouw: een geëmancipeerde dame in een mannenmaatschappij*. Opgehaald van hofvanwouw.nl: <https://www.hofvanwouw.nl/bezoekersinfo/blog-marjolein-jorna/148-blog-cornelia-van-wouw-een-geemancipeerde-dame-in-een-mannenmaatschappij>
- Kooiman, M., Macieszka, N., & Schuiten-Kniepstra, R. (2023). Meer dan muze. Meulenhoff.
- Koops, E. (2016). *historiek.net*. Opgehaald van Romeinen waren kunstzinniger dan vaak is gedacht: <https://historiek.net/romeinen-waren-kunstzinniger-dan-vaak-is-gedacht/48768/>
- Koops, E. (2020). *De jaren 1970 tijd van optimisme, idealisme en crisis*. Opgehaald van historiek.net: <https://historiek.net/de-jaren-1970-tijd-van-optimisme-idealisme-en-crisis/59066/>
- Koops, E. (2021). *Verzuiling en ontzuiling*. Opgehaald van Historiek.net: <https://historiek.net/wat-is-verzuiling-nederland-ontzuiling/74577/>
- Kramer, H. (1928). *The Malleus Maleficarum*. New York: Dover Publications.
- Kunst 19e eeuw. (2025). *Realisme*. Opgehaald van Kunst 19e eeuw: <http://kunst-19e-eeuw.blogspot.com/p/realisme.html>
- Kunstbus. (2020). *Classicisme*. Opgehaald van Kunstbus.nl: <https://www.kunstbus.nl/kunst/classicistisch.html>
- Kunstbus. (2025). *Rene Margritte*. Opgehaald van Kunstbus: <https://www.kunstbus.nl/kunst/René+Magritte.html>
- Meester, M. (2025). *Picassos vrouwen*. Opgehaald van Myrthemeester.com: <https://myrthemeester.com/2018/05/26/picassos-vrouwen/>

- Mensenrechten. (2024). *Gendergelijkheid*. Opgehaald van mensenrechten.nl: <https://www.mensenrechten.nl/themas/gendergelijkheid>
- Middelkoop, M. (2019). *Tijdlijn vrouwenkiesrecht in Nederland*. Opgehaald van eenvandaag.avrotros.nl: <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/tijdlijn-vrouwenkiesrecht-in-nederland-van-1883-tot-nu/>
- musea Brugge. (2025). *relikschrijn*. Opgehaald van closer to memling: <https://closertomemling.be/nl/relikschrijn>
- nemokennislink. (2015). *Hollandse vrouwen stonden hun mannetje*. Opgehaald van nemokennoslink.nl: <https://www.nemokennislink.nl/publicaties/hollandse-vrouwen-stonden-hun-mannetje/>
- NPO Kennis. (2024). *NPO kennis*. Opgehaald van Wie was Aletta Jacobs: <https://npokennis.nl/longread/7614/wie-was-aletta-jacobs>
- o'Conner, S. (2022). *Rememberings*. Dublin: Dey Street books.
- Onderwijskracht. (2014, jan 13). *Algemene observatielijst Leerlinggedrag*. Opgehaald van www.plenty-on-line
- Parlement.com. (2024). *verzuiling*. Opgehaald van Parlement.com: <https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxub/verzuiling>
- Pegtel, A. (2019). *Zo gaat het niet langer*. Opgehaald van Maand van de geschiedenis: <https://www.maandvandegeschiedenis.nl/page/13479/thema-artikel-zo-gaat-het-niet-langer>
- Pegtel, A. (2024). *Mary Wollstonecraft de verlichte feminist*. Opgehaald van filosofie.nl: <https://www.filosofie.nl/mary-wollstonecraft-de-verlichte-feminist/>
- Plaetsen, P. v. (2002). *Tijdschrift OKV*. Opgehaald van OKV.be: <https://www.okv.be/artikel/de-vrouw-de-prehistorie>
- Reynaerts, J. (2023). *A Portrait by Marie Bashkirtseff: Rediscovery and Reception*. *Rijksmuseum*. Opgehaald van <https://bulletin.rijksmuseum.nl/article/view/15071/16525>
- Romeinenweek. (2019). *Assets.plaece.nl*. Opgehaald van special van de Nationale Romeinenweek: <https://assets.plaece.nl/kuma-romeinen/uploads/media/5dcbd553e881e/01-27-romeinen-2019.pdf>
- Rooderkerken, A. (2014). *De dame met de hermeijn*. Opgehaald van Italië uitgelicht: <https://www.italieuitgelicht.nl/de-dame-met-de-hermelijn/>
- rosavzw. (2019). *vrouwenarbeid in het verleden*. Opgehaald van rosavzw.be: <https://rosavzw.be/nl/nieuwsbrieven/pers-pectief/vorige-edities/01-05-vrouwenarbeid-in-het-verleden>
- Rosazw. (2020). *Rosazw.be*. Opgehaald van Extreem rechts en misogynie: <https://rosavzw.be/nl/nieuwsbrieven/pers-pectief/vorige-edities/14-06-extreemrechts-en-misogynie>
- Roselaar, S., & Araceli, T. (sd). *Vrouwen en oorlog in de middeleeuwen*. Opgehaald van bataille-krijgskunsten.nl: https://bataille-krijgskunsten.nl/Artikel%3AVrouwen_en_oorlog_in_de_middeleeuwen
- rotstekening.nl. (2025). *Rotstekening.nl*. Opgehaald van Mensen: <https://www.rotstekening.nl/mensen.html>
- Simkute, G. (2024). *Vergeeten vrouwelijke kunstenaars, waarom bleven ze zo lang ongezien? Flow magazine*.

- Struik, M. (2022). *Melaniekijtkunst*. Opgehaald van Body Language: <https://melaniekijtkunst.nl/home-2/body-language-het-lichaam-in-de-middeleeuwse-kunst>
- Valk, N. (2023). *Ongelijke behandeling vrouwen in gezondheidszorg*. Opgehaald van Feminer.nl: <https://feminer.nl/magazine/de-diepte-in/ongelijke-behandeling-vrouwen-gezondheidszorg/>
- van Binsbergen, S. (2024, juli 4). Ongekend en onbemind, maar nu niet meer: Tate Britain brengt eeuwen aan vrouwelijke kunstenaars bij elkaar. *Volkscrant*.
- van der Burgh, J., & Reijnen, H. (2007). Opgebrand, herkennen, voorkomen en genezen van burn-out. In J. van der Burgh, & H. Reijnen, *Opgebrand, herkennen, voorkomen en genezen van burn-out* (p. 192). Zaltbommel: Uitgeverij Thema.
- van der Meer, S. (2025). *Studentthesis.uu.nl*. Opgehaald van Leonardo da Vinci en de Dowry of Virtue: <https://studenttheses.uu.nl/>
- van Zoonen, L. (2017). *noctuaeducatie.wordpress.com*. Opgehaald van Het Erechtheion en de Kariatiden: <https://noctuaeducatie.wordpress.com/2017/03/09/het-erechtheion-en-de-kariatiden/>
- Vandermaelen, L. (2024). *Tweede Feministische golf*. Opgehaald van Feminer.nl: <https://feminer.nl/magazine/de-diepte-in/tweede-feministische-golf/>
- vanGoghmuseum. (2025). *Gelukkig in de liefde*. Opgehaald van vangoghmuseum.nl: <https://www.vangoghmuseum.nl/nl/kunst-en-verhalen/verhalen/gelukkig-in-de-liefde>
- Vereyken, S. (2016). *hln.be*. Opgehaald van Hoe maakten vrouwen zich tweeduizend jaar geleden op: <https://www.hln.be/lifestyle/hoe-maakten-vrouwen-zich-tweeduizend-jaar-geleden-op>
- Walker, A. (1982). *The color purple*. Boston VS: Houghton Mifflin Harcourt.
- Weeren, R. v., & Moor, T. d. (2024). *Het begijnenhof; de oplossing voor vrouwen die niet wilden trouwen*. Opgehaald van is geschiedenis.nl: <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/het-middeleeuwse-begijnhof-de-oplossing-voor-vrouwen-die-niet-wilden-trouwen>
- wikibooks. (2024). *wikibooks.org*. Opgehaald van Sociale geschiedenis van de vroege middeleeuwen: https://nl.wikibooks.org/wiki/Sociale_geschiedenis_van_de_vroege_middeleeuwen/Vrouwen
- Wikipedia. (2024). *Amazonen*. Opgehaald van Wikipedia: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Amazonen>
- wikipedia. (2024). *Wikipedia*. Opgehaald van Inquisitie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Inquisitie>
- wikipedia. (2025). *wikipedia*. Opgehaald van venusbeeldje: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Venusbeeldje>
- wikipedia. (2025). *Wikipedia*. Opgehaald van Erinyen: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Erinyen>
- Withuis, J. (1993). *Nederlandse vrouwen en de Tweede Wereldoorlog: over sekse, zorg en prestige*. Opgehaald van Posttrauma.net: <https://psychotraumanet.org/nl/nederlandse-vrouwen-en-de-tweede-wereldoorlog-over-sekse-zorg-en-prestige>

Woman Inc. (2022). *EEN NOG ONVERTELD VERHAAL* Verkennend onderzoek naar gender(on)gelijkheid in de kunstwereld. Opgehaald van Woman Inc: <https://www.womeninc.nl/wp-content/uploads/een-nog-onverteld-verhaal.pdf>

Zimmerman, K. (2024). *Gendergeschiedenis.nl*. Opgehaald van De eerste feministische golf: <https://www.gendergeschiedenis.nl/gendergeschiedenis/dossiers/227-de-eerste-feministische-golf-1870-1920-de-dynamische-strijd-toen-als-basis-voor-nu>

Bijlagen

De lijst met 111 vrouwen

	Geboorte	Sterf	voornaam	Achternaam	Omschrijving
1	1490	1530	Properzia	de Rossi	Italiaanse beeldend kunstenaar
2	1524	1588	Plautilla	Nelli	Italiaanse beeldend kunstenaar
3	1532	1625	Sofonisba	Anguissola	Italiaanse beeldend kunstenaar
4	1552	1638	Barbara	Longhi	Italiaanse beeldend kunstenaar
5	1560	1590	Marietta	Robusti	Italiaanse beeldend kunstenaar
6	1593	1653	Artemisia	Gentileschi	Italiaanse beeldend kunstenaar
7	1604	1689	Michaelina	Wautier	Belgische kunstschilder
8	1609	1660	Judith	Leyster	Nederlandse beeldend kunstenaar
9	1630	1693	Maria	van Oosterwijck	Nederlandse beeldend kunstenaar
10	1633	1699	Mary	Beale	Britse kunstschilder
11	1638	1665	Elisabetta	Sirani	Italiaanse beeldend kunstenaar
12	1664	1750	Rachel	Ruysch	Nederlandse beeldend kunstenaar
13	1741	1807	Angelica	Kauffman	Zwitserse beeldend kunstenaar Engelse schrijfster en voorvechter van vrouwenrechten
14	1759	1797	Mary	Wollstonecraft	
15	1761	1802	Rose Adélaïde	Ducreux	Fransen beeldend kunstenaar
16	1774	1821	Marie Denise	Villers	Fransen beeldend kunstenaar
17	1775	1817	Jane	Austen	Britse schrijfster
18	1797	1851	Mary	Shelly	Britse schrijfster
19	1800	1866	Katsushika	öi	Japans beeldend kunstenaar
20	1804	1876	George	Sand	Franse schrijfster en feministe
21	1814	1884	Geordiana	Houghton	Britse beeldend kunstenaar
22	1830	1886	Emily	Dickinson	Amerikaanse dichteres
23	1836	1919	Helen Berthe Marie	Augusta	Nederlandse beeldend kunstenaar
24	1841	1895	Pauline	Marisot	Fransen beeldend kunstenaar
25	1844	1926	Mary	Cassatt	Amerikaanse beeldend kunstenaar
26	1848	1933	Lilla	Cabot Perry	Amerikaanse beeldend kunstenaar
27	1852	1934	Gertrude	Käsebier	Amerikaanse beeldend kunstenaar
28	1856	1936	Maria	Wandscheer	Nederlandse beeldend kunstenaar
29	1857	1912	Clara	von Rappard	Zwitserse beeldend kunstenaar
30	1858	1879	Marie	Bashkirtseff	Oekraïense beeldend kunstenaar
31	1860	1944	Hilma	af Klint	Zweedse beeldend kunstenaar
32	1862	1946	Helene	Schjerbeck	Fins beeldend kunstenaar
33	1864	1943	Camille	Claudé	Fransen beeldhouwer
34	1865	1938	Suzanne	Valadon	Fransen beeldend kunstenaar Engelse mycologe, natuurbeschermer, schrijfster en illustrator
35	1866	1943	Beatrix	Potter	
36	1867	1923	Juana	Romani	Italiaanse beeldend kunstenaar

37	1874	1970	Romaine	Brooks	Amerikaanse beeldend kunstenaar
38	1876	1907	Paula	Modersohn-Becker	Duitse beeldend kunstenaar
39	1876	1872	Nathalie	Clifford Barney	Amerikaans dichteres en schrijfster
40	1877	1927	Isadora	Duncan	Amerikaanse danseres
41	1878	1946	Marian	Spore Nush	Amerikaanse beeldend kunstenaar Amerikaanse schrijfster en taalkundige, doofblind
42	1880	1968	Hellen	Keller	
43	1881	1931	Anna	Pavlova	Russische ballerina en filantrope
44	1882	1941	Virginia	Woolf	Britse schrijfster en feministe
45	1883	1971	Coco	Chanel	Modeontwerpster
46	1883	1933	Nina	Karasek	Duitse beeldend kunstenaar
47	1887	1986	Georgia	o' Keeffe	Amerikaanse kunstschilder
48	1889	1958	Marlow	Moss	Britse beeldend kunstenaar
49	1892	1982	Djuna	Barnes	Amerikaans schrijfster Amerikaanse beeldend kunstenaar, fotografe
50	1898	1991	Bernice	Abbot	
51	1900	1980	Gertrude	Morgan	Amerikaanse beeldend kunstenaar
52	1902	1955	Maria	Izquierdo	Mexicaanse beelden kunstenaar
53	1907	2007	Lenore	Tawney	Amerikaanse beeldend kunstenaar
54	1907	1997	Dora	Maar	Surrealistisch Fotografe
55	1907	1954	Frida	Kahlo	Mexicaanse beelden kunstenaar
56	1908	1986	Simone	de Beauvoir	Franse schrijfster, filosofe, femiste
57	1908	1984	Lee	Krasner	Amerikaanse beeldend kunstenaar
58	1910	2011	Hedda	Sterne	Roemeense beeldend kunstenaar Frans-Amerikaanse beeldend kunstenaar
59	1911	2010	Louise	Bourgeois	
60	1916	2010	Sylvia	Sleigh	Amerikaanse kunstschilder
61	1917	2011	Leonora	Carrington	Britse beeldend kunstenaar
62	1919	2014	Maria	Lassnig	Oostenrijks beeldend kunstenaar
63	1927	heden	Eunice	Golden	Amerikaanse beeldend kunstenaar
64	1929	heden	Yayoi	Kusama	Japans beeldend kunstenaar
65	1930	2017	Magdalena	Abakanowicz	Poose beeldend kunstenaar
66	1930	heden	Faith	Ringgold	Amerikaanse beeldend kunstenaar
67	1930	2012	Anita	Steckel	Amerikaanse beeldend kunstenaar
68	1930	2002	Niki	de Saint Phalle	Franse beeldend kunstenaar
69	1931	1998	Baya	Mahieddine	Argarijns-Franse beeldend kunstenaar
70	1931	2019	Toni	Morrison	Amerikaans schrijfster
71	1931	heden	Bridget	Riley	Britse beeldend kunstenaar
72	1932	heden	Joan	Semmel	Amerikaanse beeldend kunstenaar
73	1932	1963	Sylvia	Plath	Amerikaans schrijfster
74	1933	heden	Yoko	Ono	Japans beeldend kunstenaar
75	1933	1965	Ingrid	Jonker	Zuid-Afrikaanse dichteres en schrijfster
76	1934	heden	Sheila	Hicks	Amerikaanse beeldend kunstenaar
77	1937	2022	Nathalie	LL	Poolse videoartist

78	1939	2019	Carolee	Schneeman	beelden kunstenaar en performance artist
79	1939	heden	Margret	Atwood	Canadees schrijfster
80	1940	heden	Valie	Export	Oostenrijks beeldend kunstenaar
81	1944	1970	Janis	Joplin	Amerikaanse zangeres
82	1944	heden	Alice	Walker	Amerikaans schrijfster
83	1945	heden	Barbara	Kruger	Amerikaanse beeldend kunstenaar
84	1945	heden	Debby	Harry	Amerikaanse zangeres
85	1946	heden	Marina	Abramovic	Servische performance artist
86	1947	heden	Penny	Slinger	Britse beeldend kunstenaar
87	1948	heden	Adrian	Piper	Amerikaanse beeldend kunstenaar
88	1948	1985	Ana	Mendieta	Amerikaanse beeldend kunstenaar
89	1950	heden	Jenny	Holzer	Amerikaanse beeldend kunstenaar
90	1953	heden	Carry Mae	Weems	Amerikaanse beeldend kunstenaar
91	1953	heden	Sophie	Calle	Frans beeldend kunstenaar
92	1953	heden	Marlene	Dumas	Zuid-Afrikaanse beeldend kunstenaar
93	1954	heden	cindy	Sherman	Amerikaanse beeldend kunstenaar
94	1958	1981	Francesca	Woodman	Amerikaanse fotografe
95	1960	heden	Lorna	Simpson	Amerikaanse beeldend kunstenaar
96	1962	heden	Sarah	Lucas	Britse beeldend kunstenaar
97	1962	heden	Pipilotti	Rist	Zweedse beeldend kunstenaar
98	1963	heden	Tracey	Emin	Britse beeldend kunstenaar
99	1963	heden	Ghada	Amer	Egyptisch beeldend kunstenaar
100	1964	heden	Adriana	Varejao	Latijns-Amerikaans beeldend kunstenaar
101	1965	heden	Björk		IJslandse zangeres
102	1966	2023	Sinead	o'Conner	Ierse zangeres
103	1968	heden	Marina	Rosenfeld	Amerikaanse componist
104	1969	heden	Kara	Walker	Amerikaanse beeldend kunstenaar
105	1970	heden	Jenny	Saville	Britse beeldend kunstenaar
106	1971	heden	Mickalene	Thomas	Amerikaanse beeldend kunstenaar
107	1972	heden	Shiharu	Shiota	Japans beeldend kunstenaar
108	1972	heden	Wangenchi	Mutu	Keniaans beeldend kunstenaar
109	1979	heden	Tinkebell		Nederlandse beeldend kunstenaar
110	1979	heden	Yael	Deckelbaum	zangeres
111	1983	heden	Nino	Haratischwili	Georgische schrijfster